

DĚJINY
HR Y ŠACHOVÉ
V ČECHÁCH

OD DOB NEJSTARŠÍCH AŽ PO NÁŠ VĚK.

Studie kulturně-historická.

Napsal

ČENĚK ZÍBRT.

P R A H A.

Nákladem vlastním. — V kommissi c. k. česk. univ. knihkupectví: Bursík & Kohout.

1882.

Všem

přátelům hry šachové

knížku tuto připsuji a upřímně oddávám.

Č. z.

PŘEDMLUVA.

Dříve než se rozloučím se spiskem, který vychází jako první samostatný pokus a širší ukázka přípravných studií ke kulturním dějinám českým, pověděl bych rád laskavému čtenáři několik jen slov na dorozuměnou.

Přednášel jsem v zasedání Širšího sboru Matice české o historii hry šachové v Čechách. Uveřejniv ukázkou této přednášky, byl jsem vyzván ct. „Českým spolkem šachovním“, abych také v jeho schůzi přednášel o témž. Milerád jsem tak učinil. Po přednášce žádal mne výbor ČŠŠ, abych dějiny českého šachu celé otiskl.

Po vzájemném vyjednávání jsem se přiznal, že chystám uveřejniti první část svých „Studií ke kulturním dějinám českým“ a stať o šachu že je částí této již připravené práce. Poněvadž pak zatím odkládám asi do roka vydání zmíněné knihy, vyhověl jsem ochotně žádosti ČŠŠ, a tak se stalo, že dříve, než jsem tušil, předstupuji s tímto spiskem na veřejnost.

Jest mi dále na vysvětlenou pověděti, že si přáli P. T. páni z obou spolků šachovních, ČŠŠ i „České asociace šachové“, jež se laskavě ujala na popud ČŠŠ vydání této knížky, aby stať o šachu byla otištěna tak, jak jsem ji měl upravenou v dotčeném širším rukopise, nezměněna.

Rád se osvědčenými vzory hotových již kulturních dějin cizích, uvozoval jsem pod čarou věrně prameny, nad čarou citované.*) Kde jsem čerpal prostřednictvím jiného. poznamenal jsem to. Při podobné snaze bylo mi často citovati original. Poněvadž pak bez důkladné známosti kulturních po-

*) Místy přidal jsem signatury univers. knih. pr., pro ty, kdož by si chtěli prohlédnouti zvláště staré šachové knihy, jichž je v knihovně té několik.

měrů národů jiných, jichž vliv se táhne jako červená nit pásmem kulturních dějin některého národa, není možná s prospěchem se vydati na studie kulturních poměrů jeho, bylo mi třeba zvláště ve všeobecné části dovolávat se různých pramenů cizích na vysvětlenou a na srovnanou s poměry domácími. staročeskými. Bylo mi tedy rozhodnouti se již v této neveliké práci, budu-li psáti populárně, či s přísnými požadavky studia kulturně-historického. Rozhodl jsem se pro formu vědeckou; psáti způsobem prstonárodním a snad i lákati čtenáře prostředky hledanými a strojenými jsem nechtěl.

Vzdávaje díky ct. „Česke asociaci šachové“, že se postarala o vydání tohoto spisku, děkuji zároveň pp. JUDru. Ant. Kvičalovi, starostovi „Českého spolku šachového“ a Frant. Moučkovi a Jos. Paeltovi, za horlivost, s jakou mne podporovali.

V PRAZE, dne 23. dubna, na den sv. Vojtěcha, patrona země české, 1888.

Po dlouhém pochodu rozmanitými oklikami zavítali ze smavého orientu do zemí západních král černý a bílý, oba s družinami svými, podrobivše se změnám v kroji a stroji, upraveným dle poměrů země, kde byli vlídně přijati... Na daleké pouti je provázela tajemná báje. Zahalila jejich původ nevyzpytným závojem, setkaným z několika vtipných zkazek — a marně se snažili učení neučení, povolání i nevyvolení, aby tajemný závoj ten rozedrali hromadami sebraných citátů, planými i vážnými vývody a dobrali se v šerém dávnověku konečného výkladu o původu hry šachové.

Knihám, které se o to hádají, kdo, kdy a kterak vymyslel šachy, není míry, není konce. Kdybychom je měli všechny po ruce, tvořily by ohromnou knihovnu. Vyčítati jich zde nebudeme a není to úkolem naším.¹⁾

Vedle jiných důkladných knih, jež se obírají luštěním záhadného původu hry šachové,²⁾ vyčerpal nejnověji děje a literaturu šachovou Antonius van der Linde. Jsa vyzbrojen znalostí řeči orientálních, přečetl a kriticky rozebírá kde jaké skládky o šachu. Obrací se zároveň rozhodně proti všem pochybným domněnkám o původu hry šachové, jež zbudovány byly na mělkém základě a chce na dobro řešiti otázku šachovou. Výsledků jmenovaného badatele, jichž se dodělal na základě materialu, sneseného s mravenčí pilností, užíváme na vhodných místech.³⁾

Hra šachová byla odjakživa souhlasem téměř všech posuzovatelů chválena, prohlašována za korunu všelikých her, slovy našeho básníka Čecha zvána „her perlou skvoucí“.

Nazývají šachy vznešenou hrou, slavnou a velebí je celou ještě skupinou pochvalných epithet.⁴⁾ Řády středověkého rytířstva ukládají, aby

¹⁾ Viz Ant. van der Linde, *Der erste Jahrtausend der Schachlitteratur 850—1880*, Berlin, 1881; téhož *Quellenstudien zur Geschichte des Schachspiels*, Berlin, 1881; Katalog der Schachbibliothek des verstorbenen H. Robert Franz, Berlin, 1885 (u p. Fr. Moučky.)

²⁾ D. Forbes, *Observations on the origin and progress of Chess*, London, 1855; téhož *The History of Chess, from the time of the early invention of the game in India till the period of its establishment in western and central Europe*, London 1860; H. Massmann, *Geschichte des mittelalterlichen, vorzugsweise des d. Schachspieles*. Nebst vollständiger und fortlaufender Literatur des Spieles, Quendlinburg und Leipzig, 1839.

³⁾ *Geschichte und Litteratur des Schachspiels*, Berlin, 1874 (v univ. knih. pr. sign. 3 B. 53).

⁴⁾ Srv. J. Barbier, *The famous game of Chesse-play*, London, 1652; Ponziani, *Il giuoco incomparabile degli scacchi*, Modena, 1769; J. Bingham, *The incomparable game of Chess*, London 1820; J. Bertin, *The noble game of Chess*, London, 1735 atd. Vedle těchto názvů knih o šachu viz doklady jiné u Massmanna, str. 8, 9.

bohatýr vedle jiných nezbytných požadavků rytířské etikety — uměl hrát v šachy. Proto bývala pacholata urozených pánů hned od útlého věku vyučována hře šachové.¹⁾ Nebude nám tedy s podivením, že pojmenována bývá hra tato hrou rytířskou²⁾ — a názvem tím ji ještě s dostatek nevynachválili. Pokřtěna chlubným jménem „hra královská“.³⁾

Příčinou, proč hra šachová doznávala takové pochvaly a všeobecné obliby, byl způsob, jakým se hraje na šachovnici. Nejde tu o přízeň nebo nepřízeň štěstěny jako při hrách ostatních, které mohou spočívat na libovůli klamavé náhody, nebo na šalbě lstivého hráče. V počestném turnaji šachovém nepochodí podvodný zápasník, anebo spoléhající na slepou náhodu, — jen boj s otevřeným hledím, ale boj promyšlený, důvtipem zosnovaný, porazí na hlavu četnu dlouze ostražitějšího soupeře⁴⁾... Ba někteří nechtí šach považovati za hru, mluví se široce dokazující, že je to věda,⁵⁾ které sluší dáti místo mezi jinými vědami, které dlužno vyučovati mládež ve školách⁶⁾

Vynikající myslitelé posuzují šach v ten rozum, že je to hra na hru příliš vážná a na vážné zaměstnání přece jen — hra!⁷⁾

¹⁾ Doklady podává A. Schultz. *Das hofische Leben z. Zeit d. Minnesinger*, I. 120. Srv. Petri Alphonsi, *Disciplina clericalis*, vyd. V. Schmidt, Berlin, 1827, str. 44.: „*Probitates vero hae sunt: equitare, nataré, sagittare, cestibus certare, aucupare scacis ludere, versificari.*“ Linde I. c., I. 185. Srv. P. Zeller, *Die tägl. Lebensgewohnheiten im altfranzösischen Karls-Epos*, Marburg, 1885, str. 59.

²⁾ „Und sollt wissen, das nit grössers in diesem ritterlichen spil ist...“ Mennel, *Schachzabelspil*, 1520, 4; u Massmanna, str. 2. — „Das ritterlich kunstlich Schachzabelspil.“ I. c., 8.

³⁾ „... qui ludus tam nomine, quam re est vere regius ludus“ — „regiludium“. V předmluvě knihy „*Mandragorias seu historia Shahiludii, videlicet eiusdem origo, antiquitas, ususque per totum orientem celeberrimus etc.*“ Thom. Hyde, Oxonii, 1694 (v univ. knih. pr., sign. 22 F 147). Podobně F. Beale, *The royall game of Chesse-Play*, London, 1656; Ruy Lopez de Segura, *Le royal jeu des Echecs avec son invention, science et pratique*. Traduit d'Espagnol en François, Paris, 1615.

⁴⁾ Hyde, I. Proleg., fol. a. *Huius ludi indoles talis est, ut non pendeat a fortuna et casu, ut reliqui ludi*; sed ex peritia et cautela lusorum, qui non perdunt nisi per incuriam ac negligentiam suam.“ — „Ludus scachorum in ingenio naturali consistit, nec committitur viribus fortunae.“ V knize Gustava Selena, *Das Schach- oder Königsspiel*, Lipsiae, 1616., str. 4. (V univ. knih. pr., sign. 3. A 18.)

⁵⁾ Dokazováno na př. v knize „*Le royal et nouveau jeu des eschets avec son invention, science et pratique*“, 1674, (v univ. kn. pr., sign. 17 K 43) str. 5., že je šach „*jeu de science et invention de mathematique.*“ — „Ob Spiel, ob Wissenschaft?“ *Schachzeitung*, 1864, 129—131. E. v. Schmidt, „Ueber die mathematischen Grundverhältnisse im Schach“, *Schachzeit.*, 1865, 38, 39. Srv. V. Linde, II. 426, 427. — „The most ancient and learned Play, called the Philosopher's Game for the honest recreation of the studious.“ Cituje Massm. 10. „*La Philosophie royale, Jeu des Echecs*“, zní název knihy, kterou napsal r. 1608 Guill. de Pegrat. U Massmanna, 10. A. Severino, *La filosofia degli scacchi*, Napoli, 1690; W. Cluley, *The philosophy of Chess*, London, 1857; L. Wekerle, *Die Philosophie des Schach*, Leipzig, 1879.

⁶⁾ Kromě všech jiných srv. Gutmuths, *Spiele zur Uebung und Erholung des Körpers und Geistes*, Schoepfenthal, 1796, str. 483 (univ. kn. pr., sign. 12 F 57).

⁷⁾ Montaigne praví (*Essais*, 1781, Svaz. I. kap. 50, str. 499): „*Ou s'il manioit des eschees, quelle corde de son esprit ne touche et n'employe ce niais et puerile jeu? Je le hay et fuy de ce qu'il n'est pas assez jeu et qu'il nous esbat trop serieusement...*“ Srv. Luk. Górnicki, *Dworzanin Polski*, 1566 (vyd. 1858), str. 100: „... A o szachach co W. M. rozumiesz? — Jecie że jest czysta a rozumu bystrego zabawa; ale to mi się do szachów niepodobą, iż nader wielka umiejętność w nie być może. Do czego kto chce przyjąć, musi siłą a pilności przyłożyć, barzo wiele czasu strawić, prosto, jakoby się też wzacnej jakiej nauce ćwiczył; a nakoniec gdy się najwięcej jeden nauczy, coż umie?“

Pokud se týče stránky paedagogické a psychologické, napsána o šachu četná pojednání.¹⁾ V boji na šachovnici spatřovali vzor boje vůbec, hru poučnou pro bojovníka,²⁾ jež „vojevůdci dává mnohou vtipnou radu.“ (Čech Sv.) Středověký státník viděl zase v šachovnici svět, v šasích rozmanité stavy lidské, bohaté vedle chudšas, pána vedle sluhy, krále v sousedstvu rolníkovu, zemany ve spolku s řemeslníkem. Ve vzájemných pohybech jednotlivých figur spatřoval dále vzájemné poměry různorodých živlů v říši, nerovných jinak sobě stavů, nutně však mezi sebou souvislých, aby lad a řád panoval na šachovnici — ve světě. Zádumčivý mravokárce naproti tomu nábožně premítá, že v šachovnici světa — abychom užili opět slov našeho pěvce — „s jedné strany Bůh a s druhé satan hraje, zlých tu voj se s dobrým u zápasu střetá, mnohou duši křehkou nebi odnímaje.“³⁾

Greg, i to jeszeze niedoskonale.“ — Anglickému králi Jakubovi I. jest šach „nimis consulta et philosophica stultitia. Cum enim omnes ludi eum in finem inventi sunt, ut tantisper animos revocent a negotiorum molestiis, hic ludus operoso nugarum apparatu magis intendit animos, quam priores curae.“ (Hyde, l. c. I. Proleg., l. a 4.) Lessing soudí o šachu, že prý tu „Für den Ernst zu viel Spiel, für das Spiel zu viel Ernst.“ (Massm. 10.)

¹⁾ Viz J. Schaller, Das Spiel und die Spiele. (Ein Beitrag zur Psychologie und Paedagogik, wie zum Verständn. d. gesellig. Lebens), 1861, str. 242—256; Das Schachspiel von psychologischem Standpunkte betrachtet v časopisu Magazin f. d. Liter. des Auslandes, IV. (1833), 515 a 516. Zevrubně probral literaturu Linde, II. 416 a d. ve stati „Würdigung d. Schachspiels“; nejnověji A. Rogner, Der Schachspieler, psychologisch betrachtet, Leipzig, 1881.

²⁾ Biskup Marcus Hieron. Vida († 1566) líčí v lat. básni „Scachia“ boj mezi králem černým a bílým. Viz o ní Massmann, 96 a d.; v. Linde II, 258. Báseň ta byla překládána a přepracována. Polský básník Jan Kochanowski (1530—1584) napsal rýmování téhož druhu „Szachy“, kdež mluví mezi jiným:

„Wojne powiedziec myśli serce moje,
do której miecza nie trzeba, ni zbroje,
ani pancierzów, ani arkabuzów;
ta walka czyscie może być bez guzów,
k temu wyjeżdżać niepotrzeba w pole —
wszystka się sprawa ogląda na stole.
Jako dwa króle przeciw sobie siedą,
a równem wojskiem potykac się będą,
jeden z nich w jasnej, drugi w czarnej zbroi,
ten wygra, przy kim dobry hetman stoi. —
Masz przed oczyma domowe przykłady,
jakiej potrzeba czasu wojny rady,
jakiego miejsca szukać obozowi,
jako zwykować ufy ku bojowi,
gdzie czas po temu, jako bitwę zwodzić,
kiedy nierówno, jako lud uwodzić? . . .“

Bibl. Mrówki, 1877, T. 43, str. 3, 4. V krakovském vydání z r. 1585 (v univ. kn. pr., sign. 26 F 48), na str. 84—103. Fréd. Alliey přeložil po francouzsku a vydal básně Vidovu a jinými básněmi, šach opěvujícími, v knize Poèmes sur le jeu des échecs (Vida, Kochanowski, Jones, Fischer). Traduits en français. Précédés de la bibliographie complète du poème de Vida, Paris, 1851.

³⁾ Viz o tom důkladnou statí Linde, I. 146 a d.; I. Beilagen str. 19 a d., „Symbolische Betrachtungen des Schach im Mittelalter.“ Tamtéž pojednáno o latinské knize Jakuba de Cessolis „De moribus hominum et officiis nobilium ac popularium . . .“, kterážto kniha, jak dole položíme, upravena byla také jazykem českým. Srv. Tractatus de Scachis, mystice interpretatus, de moribus per singulos hominum status, vyd. 1505, (v univ. knih. pr., sign. 35 B 110). — Jungmann, „Hra v šachy“ v Českém Hlasateli Jana Nejedlého, IV. 1806, 562—566. „Sám život lidský jest šachů způsob, kdežto začasť nám jest o nějaké místo

Když jsme už podali klasobraní cizích posudků o hře šachové, zastavme se na chvíli v domovině poslechnout, co soudí o šachu náš Jungmann, vykládáje slova Benj. Franklina.¹⁾ Shrneme tím zároveň již pověděné věci v jakýs takýs celek. „Jestliže hry vůbec hodny jsou pozornosti jak politika, tak učitele a správce mravnosti, poněvadž netoliko s povahou lidu v úzkém spojení stojí, alebrž i touž povahu a mravy jeho vedle jiných prostředků vzdělávají a řídí: zasluhuje, tuším, té pozornosti dvojnásobně ta hra, která mimo to i sama v sobě nejušlechtilejší a nejdůmyslnější jest, i k vybroušení rozumu a zostření vtipu přenáramně prospívá. Ta přešlechtilá, předdůmyslná, poučující hra, nebo raději všech her královna — jest hra šachovní...“²⁾

Ač nechceme plýtvati širokými slovy o významu hry šachové, jsme nuceni bezděky učiniti tu ještě kratinkou zacházku a poukázati na to, že ve hře šachové nejlépe se osvědčuje výrok Wielandův, jak při hře člověk se nemá na pozor, odhaluje bystrému pozorovateli ledví i srdce své. Dobře hovoří Polák: „W szachach przyjaciela poznać“³⁾ a v týž rozum vyznívá výrok Goetheův: „Dies Spiel ist der Proberstein des Geistes.“⁴⁾

To znali staří dobře. — Místo všech jiných projevů o tom klademe zde pamětihodný výrok Upsalského biskupa v XVI. stol. Olaa Magna, jenž ve své obšírné skladbě zachoval zprávu, že je zvykem velmožů severanů zkoumati povahy příštích zeťů hrou v šachy: Tu prý hráč chtě nechtě snímá škrabošku licoměrné přetvářky a tehán bezpečně poznává výbuchy jeho vášně, jeho mužnost i chabost v době nepřiznivé, jeho něhu i jeho zlobu — a výsledkem pozorování takového řídí pak volbu snoubence svojí dcery.⁵⁾

Výrok Olaa Magna byl ode dávna uvozován a potvrzován na doklad,

státí, jeho dobývati, s protivníky a soky se potýkati, a kdež nekonečná rozmanitost dobrých a zlých příhod panuje, jsoucích jí jako následkové opatrnosti aneb nedostatku.“ Z novověké literatury připomínáme knihu podobného mravoučného obsahu „Šach aři. Smyšlenka a vyobrazení dle M. Retscha od Koruna“, v Praze, 1842 (v univ. knih. pr., sign. 54 C 237.)

¹⁾ Franklin napsal článek „The Morals of Chess“, v knize „Miscellanies“, Richard Twiss, I. 1787, str. 141—148. Linde, I. 34. Úvahy o mravním významu hry šachové viz také u Massm 101. a d.

²⁾ Josef Jungmann, „Hra v šachy“ v Českém Hlasateli Jana Nejedlého, I. c., 551, 552.

³⁾ Rys. Ad. 76. u Linde, Słownik jęz. polsk. s. v.

⁴⁾ Výrok Adély v Goetheově hře „Götz von Berlichingen“.

⁵⁾ Duchaplná slova biskupova dovolujeme si tu věrně opakovati (citující je ze vzácného výtisku knihy jeho v pr. univ. knih. „Olaus Magnus, Historia de gentibus septentrionalibus earumque diversis statibus, conditionibus, moribus, ritibus, regimine, victu, bellis, structuris, instrumentis... et rebus mirabilibus.“ Romae, 1555. Lib. XV. cap. 12, f. 507). „Cum nihil difficilius sit in humanis rebus, quam mentes et affectus hominum, quo iudicio ferantur, intelligere, aut omnigenis voluptatibus, vel tristitiis immersos, quomodo passiones moderari valeant, perspicaciter intueri: mos est ergo apud illustriores Gothos et Sueones, filias suas honesto coniugio collocaturas, procerum animos miris ingenii et passionibus examinare, praesertim in ludo latrunculorum seu schacorum. Eo enim ludo ira, amor, petulantia, avaritia, socordia, ignavia, aliaeque plures dementiae, passiones et animi motus, fortunaequae vires et proprietates demonstrari solent: scilicet an procus agrestis animi sit, quod subito triumphando indiscrete exultet, aut iniurias illatas cautius pati, vel modestius avertere norit... Hisque visis auspiciis providi parentes, charorum liberorum connubia discretius amplectenda refutanda moderantur.“

jaké přednosti chová v sobě hra šachová.¹⁾ Linde jemu nevěří,²⁾ proč — toho neudávaje, prý „selbstverständlich“. Důvod takový nemá ovšem prázdné váhy, nezvrací věrohodnosti Olaovy, že by v XVI. století, kdy šach byl znám po celé Evropě, neznali účinu hry šachové na povahu hráčovu. Ostatně zachoval biskup Upsalský zprávu tu ještě jednou — s podivením je, že jí neznají Hyde, Selenus, Günther Wahl a jiní, obrnění citačním aparátem. Mluvě totiž o mroži, vykládá, že z jeho klů vyrábějí severané šachové figurky.³⁾ Při tom — jistě ne z vymyšlenosti a na oklamanou čtenáře — vyklouzla mu táž narážka jako svrchu, téměř s ní se shodující. Shodu tu přirozeně možná vysvětliti, že podobný mrav existoval.⁴⁾

Po této oklice jest nám ještě nezbytně třeba na srovnanou s poměry hry šachové v Čechách, abychom měli konstatováno, kdy v kterých zemích šach vyskytuje se poprvé. Napsáno bylo o tom zase mnoho svazků. Linde po důkladném bádání a bedlivé rozvaze stanoví na základech historicky věrných⁵⁾: Arabové znají šachy až v IX. stol. Od nich poznali hru šachovou Španělové na začátku stol. XI. a současně dostal se šach do končin italských. Ve druhé polovici XII. stol. táhne válečná družina šachová do Francie a do Anglie. Kdy do Němec šachovnice přinesena, o tom ledajakými důvody,

¹⁾ Hyde, I. Proleg., l. a 4. Jac. Gronovius, Thesaurus antiquit., 1699, VII. 1197. Günther Wahl, Geist und Geschichte des Schachspiels bei den Indern, Persern, Arabern, Türken, Sinesen und übrigen Morgenländern, Deutschen und andern Europäern. Halle, 1798, 22 (v univ. knih. pr., sign. 2 K 72).

²⁾ I. 31. „So haben wir es selbstverständlich auch mit einer blossen modernisirten Brettspielanecdote zu thun...“

³⁾ Lib. XXI. cap. 39, f. 758. „Morsorum sive rosarorum dentes valde artificiose elaborantur in usum ludi latrunculorum seu schacorum, quo mire et ingeniose utuntur omnes populi septentrionales, unanime principes et clarissimi viri: et hoc ob plures causas, quarum una est ceteris honestior, ut eo scilicet ludo parentes temperantiam et modestiam procorum, qui veniunt ad nuptiale foedus, filias potituri, explorent. Non enim eo in ludo se continere poterunt, quin suae virtutis et patientiae in casibus prosperis adversisque pro tempore, loco et conditione fortiter tolerandis aliquod specimen exhibeant.“

⁴⁾ Pro nás Čechy má narážka Olaova ještě zvláštní význam. Stará píseň dánská líčí, jak vyslanec krále dánského Strange Ebbeson, žádaje r. 1204 za ruku dcery Přemysla I., zvané potom Dagmar, hraje po dávném zvyku v šachy. Č. Č. Mus. 1846, 491. Tohoto motivu užil Václav Brožík, nakresliv obraz, jak pan Strange, na dvoře Přemyslově šachy hraje. (Viz reprodukci v Ruchu, 1885, č. 29). A Svatopluk Čech použil téhož motivu, patrně po důkladném studiu historie hry šachové, v první části své básně „Dagmar“, jehož pěkná slova tu neváháme opakovati:

„Nad šachy se nejsnáž' prolamují pouta,
do nichž potměšilec rysy tváře nutí
a zlý démon nitra v náhlém zablesknutí
na světlo se řítí z ukrytého kouta.
Protož zdá se mi, že pěkná zvyklost ona,
kde se snoubenci před svatbou v šachu měří,
— u nás v Dánsku mnohdy obřad ten se koná —
v základech tkví moudrých; více často ženich
nevěstě, ta jemu bezděky tu svěří,
nežli v nejtajnějších za rok okamžicích.
Úskočnost tu mnohdy blýskne tahem letivým,
mnohdy pravá tvář se na chvíli tu zjeví
— dotud skrytá maskou vlídnou, za úsměvy —
škodolibá, zpurná, s okem škaredivým,
přehlivost tu skrytá náhlým zářem šlehlá!“

⁵⁾ Viz o tom I. 134—145. „Verbreitung des Schachspiels nach Europa.“

také ovšem planými.¹⁾ posud vede se spor.²⁾ Jisto však, že za vzímajícího se styku Italie s jižním Německem králové šachovní, uloženi kdesi v truhlici podnikavého velkokupce bavorského, nebo v tlumoku bakaláře, jenž se vracel ze slavných škol italských, vydali se brzy po svém příchodu do Italie — na další pouť přes velikány alpské do krajín severních.

Vedle tohoto proudu výpravy bojovníků šachovních, přes Gibraltar do Evropy zavítavších, znám jest ještě jiný, pochodící přímo z východu do Evropy, totiž do Ruska a do říše byzantinské. Vypráví již Anna Komnenovna (1083 až 1148), dcera císaře byzantinského Alexa Komnena, že otec hrával v noci šachy. Že to byla hra tenkrát ještě málo rozšířená, dokazuje přídavek, že prý ta hra byla vymyšlena v Assyrii a odtamtud že přišla k Byzantincům.³⁾

Dle svědectví starých cestovatelův a spisovatelů⁴⁾ vynikali ode dávna

¹⁾ Drastický doklad, jak chtěli učenci němečtí a po nich jiní od starodávna dokazovati, že hra šachová v Němech byla známa dříve než všude jinde, jest výklad jména města Rochlice. Šachová figurka nyníjsí věž — slula starým roch. Hyde (I. 79.) pojednává o rozšíření šachu v Evropě, tvrdí: „Et in Germania urbs Rochlitz seu Rochlicium insignium loco Ruchum habere dicitur...“ Jinde (I. proleg. 62.): „D. Wielius p. 86 ex Dressero scribit cives urbis Rochlitz (quae pro insigniis Ruchum habet) teneri, novo semper episcopo novum scaccarium argenteum cum scachis argenteis offerre et dono dare.“ Hyde ovšem čerpal od německých šachografů, kteří pojímali výklad Dresserův zcela vážně, že prý jméno „Rochlitz“ pochodí od figurky šachové „roch“ ve znaku téhož města a že tedy dávno byla hra šachová v Němech známa. Podobně dokazuje kniha „Ludus latrunculorum. Stein od Schachspiel. Frankfurt, bei Joh. Hüttner“, vyd. 1650 (sign. univ. knih. pr. 49 F 45), na str. 48 a 49, že se Vendové naučili šachu od sousedů Němcův a tak rádi hrají, že jednomu městu v Lužici dali ve znak rocha a nazvali je Rochlitz. Jdouce dále po stopě, dostaneme se ke zdroji všech takových vývodů — v knize již citované od G. Selena, vyd. r. 1616, str. 430. „Und ist demnach nicht zu verwundern, dass auch ihre (der Deutschen) benachbarte, die Slaven oder Wenden, gleichermassen des Schachspieles kündig zu sein, zu der Zeit sich in etwas herfür gethan: in dem sie wegen desselben einer Stadt in Ober-Lausnitz den Nahmen Rochlitz mügen gegeben haben.“ Podíváme-li se posléze do originalu, odkud čerpali domnělé svědectví o pravzky hry šachové v Němech, vyklube se nám konec konců z toho všeho nevinné jméno lužického města Rochlice. Všelijak překrucované místo v knize Math. Dressera, De praecipuis Germaniae urbibus, 1606, Lipsiae (sign. univ. knih. pr. 22 H 311), str. 512 a d. zní totiž takto: „Rochlicium vel a Slavis sic nominatum, quasi ludus latruncularius (Schachspiel), quo delectatae fuerunt plurimae gentes, cuius notam in insigni suo gerit oppidum: vel a Germanis sic dictum quasi Rötlich a rubro scilicet lapide, qui illie conspicitur, sicut Weissenfelsz a saxo albo!...“

²⁾ Dle některých stalo se rozšíření šachu v Německu dosti pozdě. Tak tvrdí Günther Wahl, I. c., str. 24, 25: „In Deutschland ist das Schachspiel ohngefähr erst um die Mitte des sechzehnten Jahrhunderts in grössere Aufnahme gekommen. Vorher herrschte noch zu sehr der allgemeine Hang der Nation zu rauschenden Vergnügungen, worunter besonders Tanz, Musik, Fechten und Kartenspiele hervorstachen.“

³⁾ Ve XII. knize skladby Alexias „... παῖδα δὲ τοῦτο ἐκ τῆς τῶν Ἀσσυρίων τρυφῆς ἐκτραφέντων καὶ ἐς ἡμᾶς ἐλγυζόν.“ Linde. I. 142, 143.

⁴⁾ Paulus Oderbornius, P. Laur. in Epistola ad Dav. Chytraeum. 1581 ex Lituania transmissa: „Russi sive Moschi summa solertia proelia latronum ludunt, ut gemini inter se reges, albusque nigerque, pro laude oppositi, certent bicoloribus armis. In hac profecto arte ita excellunt, ut haud sciam, an ulla gens cum illis comparari debeat.“ Viz Selen, I. c., 39. V německém překladě „Ludus latrunculorum“ (v univ. knih. pr., sign. 49 F 45), 1650, str. 47. — Jiné svědectví v knize Adama Olearia, Vermehrte Moscovitische und Persianische Reisebeschreibung, Schleswig, 1671 (v univ. knih. pr., sign. 19 B 38), V. 6., str. 558. Mluví se o Persanech: „Bei solchem Trincken haben sie das Bretspiel oder das Schachspiel vor sich. Mit diesem wissen sie noch meisterlicher als die Russen, welche auch darin wol geübet, umzugehen.“ — Zajímavý doklad, že staří Rusové hrávali šachy nazpaměť, zapsal Górnicki,

Rusové na šachovnici nad jiné národy a jak Jänisch dokázal¹⁾ dostala se k nim hra šachová cestou přímou, ze sousední Asie.

O prioritu hry šachové sváděli spisovatelé jednotlivých národův učené půtky, hašteřili se o to, kdo se může chlubit nejstarším spolehlivým dokladem. Právem totiž zařadili obecně chválenou hru královskou mezi ony znaky, po nichž možná²⁾ v kulturní historii takového jakého národa, aspoň se špetkou pravdy, souditi, že národ ten, oblíbiv si hru tak důmyslnou, vyžadující zvláštní dospělosti duševní, bystrého vtipu, hru, vedoucí hojnými pokyny k životu mravnému, jak o tom středověká symbolika šachová mnoho vykládá, — že národ ten nebyl již tenkrát a tenkrát tak hluboko pohřížen v temnu polovzdálanosti, maje smysl pro důvtipnou, ušlechtilou hru, jež byla vždy a všude zábavou, nad jinými povznesenou.

O historii šachu slovanského vědí v cizině pramálo, nebo raději nic. Snad ani netuší, že Rusové hráli ze všech Evropanů šachy nejlépe a snad nejdříve, jak jsme v poznámce 4. na str. 6 ukázali. Patrně také neznají zajímavé historie šachu polského³⁾ a nettli staré zprávy Hydeovy, že Jihoslované hrávali s Benátskými kupci písemně, užívající zvláštních značek, ustálené již jakési notace.⁴⁾

Linde zná historii šachu perského, arabského, portugalského, až také islandského, šachu českému věnoval na konci svého díla jen kratinkou vzpomínku.⁵⁾ Diviti se tomu ovšem nemůžeme. Kromě náčrtku F. Menčíka ve „Světozoru“, 1878, čís. 31. nebylo posud psáno o historii šachu ve vlasti naší.

Chceme tedy ukázati na základě dosti četných dokladů staročeských, že předkové naši hned za starodávna a rádi hrávali šachy, majíce návod ku hře této již ve století XIV.

Dworzanin Polski, l. c., str. 100: „Moskwa tu snac barzo się w tem mało ćwiczcy a wždy szachy nader dobrze unie. snac i na pamięć je grawa, w drodze jadąc.“ — Obsahují-li knihy od Iv. Butrimova, О шахматной игрѣ, Санкт-Петербургъ, 1821; od Al. Petrova, Шахматная игра, Санкт-Петербургъ, 1824; kniha upravená z frančiny Hostálmee navedeně o шахматной игрѣ, Москва, 1839 a jiné ještě, které bývají uváděny v literaturách šachových, nějakou historii hry šachové v Rusku, nevíme, ježto po marném hledání jich a ještě marnější snaze, aby nám knihy ty byly dodány, nedobrali jsme se ničehož nic.

¹⁾ Dle Lindea II. 192 jedná o tom Jänisch, Linguistique de l'échiquier russe, Palamède, 1842, II.

²⁾ Na slovo vzatý psycholog dr. M. Lazarus, praví v knize Ueber die Reize des Spiels, 1883, str. 88, 89: „Als das Erzeugnis einer edleren und sanfteren Kultur treten dann diejenigen Spiele auf, welche man als Verstandesspiele treffend bezeichnet hat, in denen der Zufall entweder gänzlich ausgeschlossen oder zu einem nur mitwirkenden Element herabgesetzt ist. Zu diesen gehören fast alle Brettspiele... und an ihrer Spitze der König der Verstandesspiele, das Schach.“

³⁾ Črty z historie šachu polského podává Luk. Gołębiowski, Gry i zabawy różnych stanów, w Warszawie, 1831, str. 32–35; W. Maciejowski, Polska aż do pierwszej połowy XVII. wieku pod względem obycajów i zwyczajów... opisana, w Petersburgu i w Warszawie, 1842, T. III. 148; Górnicki, Dworzanin, l. c., 122 a d.

⁴⁾ l. c. I. proleg., 62: „Et mihi relatum est, mercatores Venetos et Croatas, multum inter se distantes, per epistolas scachis ludere, ita ut pro singulis singulorum militum motionibus literae scribendae sint, magnos utrinque sumptus facientes, priusquam unus aliquis ludus finiatur.“

⁵⁾ l. c. II. 503 uvádí název „Přiruční kniha šachovní. Sepsal Karel Bohuš Kober, v Praze, 1875“ — a dodává, že prý je „Dieses slavische „Kleine Schachhandbuch“ die erste tschechische Schrift über unser Spiel.“

Rozhlédnuvše se po hře šachové vůbec, vstupujeme na půdu staročeskou.

Starí věděli, že hra v šachy nevznikla v Čechách. Přejalif zároveň se hrou tou, z ciziny přichozi, různé vybájené i pravděpodobné domněnky o původu šachů, o nichž si pak po svém vyprávěli, že je vymyslel kdesi daleko, až v království babylonském, důvtipný mudřec na poučenou krále ukrutníka, nebo že je vymysleli bádaři Řekové v ležení před Trojí.

V „Knížkách o šaších“ jedná hovořivý upravovatel širokými slovy o tom, „proč jest hra v šachy vymyšlena.“¹⁾

„Byl jeden v království babylonském slovutný král, ale nedobrým slovútenstvím; neb více jest byl slovúten svým nerádem, než-li tiem, že jest králem byl velikého královstvie.“

Mrtvolu svého otce Nabuchodonozora kázal na kusy rozsekati, aby neobživil a neskácel ho s trůnu.

Vedle jiných ukrutností chtěl se mstít, že rozšafný otec jeho mermocí jej nutil, aby se učil, aby se stal moudrým.

„I pravít to latinská kniha²⁾ o tom tak neřádném králi, že všichni zemené mūdřejší i větši rodem v tom království tesklili sobě s neřádnými obyčejí svého krále; a pak nechtěl, by kto z čeho pokáral jeho, mnohé mūdře zahuboval, když s ním mluvili z nehodných jeho obyčejův...“

Za upřímnou radu je stíhal, zabíjel. Tu jeden vymyslel hru v šachy.³⁾

„I byl z těch mudrcův jeden jménem kaldejským Kserses a po řecku Philometer; to vznie po česku jako milovník řádu.“

Věděl, že se král nepolepší, leda by poznal čtyři stežejně, základní ctnosti (cardinales virtutes), „ač by přijal sě mūdře opatrnosti, smiernosti, statečné, veliké mysli a spravedlnosti.“

Přímo krále poučovati, z vad jej kárati a na cestu pravou vésti nemohl. „Ale vida ten mudřec velikú ukrutnost krále toho, pokusil sě, aby užil smysla svého a své vtipnosti. Vymyslel šachy, aby mohl v podobné příčině mluviti králi, co slušie jemu a co neslušie, jaký má pořad v království býti, kterak sě ne jedno jedněch, ale všech menších i věších v království třeba, kterak slušie všecky obmysliti, všech brániti, všech

¹⁾ Pam. staré lit. č., č. 6., 1880, 3—5, vyd. F. Menčík.

²⁾ Z níž česká upravena, totiž nahoře na str. 3. v pozn. 3. jmenovaná skladba Jakuba de Cessolis.

³⁾ I. c., str. 5—8.

ostřehati; kak někdy malý veliké vystřeže škody a veliký, silný móż zajíti bez múdrosti. Kak často ztrati se pro malú věc veliká; kak toho mnohokrát bývá, že někdo hledaje, aby druhému učinil škodu, nebude-li opatren, brzo sám se obmešká. A to vše i mnoho jiného má hra šachová v svém obmysle. Protož ten mudřec to tak mysle, aby mohl o ty věci podobně mluvití před králem, šachy vymyslíl, jakoby to kratochvíli učinil prázdným...“

Tak napomínal vtipně nemoudrého krále ku pravému řádu. Vymyslíl šachy, aby zábavnou hrou pověděl do očí ukrutnému králi to, čeho by se mu nikdy byl neodvážil vyčítati a předpisovati.

„I vymyslíl to tak ten mudřec aby, asa hraje před králem v šachy, mluvil také potřebné věci: čím hynú královstva a čím se držie.“

Udělal tedy šachovnici a šachy: „krále, královnu, kmeti zemské, jimž my popí říkáme; rytíře králový; zemské úředníky, ješto u nás rochové slovú a pěšky, ješto osmer lid obecný v zemi znamenávají.“

Každá figurka šachová, „šach“ měl svoje místo a řád, kudy kterak bude jezdití... Královi se hra velmi zalíbila a chtěl se jí naučiti. Mudřec odmlouval, „pravě, že by snad stesklo jemu vše slyšeti, co jest třeba k tomu obmyslu, kdož by chtěl uměti dobře hráti v tu hru.“

Král ubezpečil ho před svým hněvem. „A on, jakž vtipný byl a důmyslný, učil hře krále, táhna mūdře k úmyslu svému, ukazuje, kaký má býti pořad v království dobře zpořiezeném. Pakli bude v tomto neb v tomto obmeškáno skrze to, toto je potká neb toto. Bude-li toto takto a toto takto přiveдено, kdož to z své strany lépe obmyslí, skrze to bude lepší mieti. A tak táhl povolně k múdrosti ten mudřec krále toho...“ — —

Staří Čechové znali ještě jinou zprávu o původu hry šachové. Po domněnce národů jiných soudili, že vymyšlena byla od Odyssea a Palameda před Trojí.¹⁾

V týž rozum vykládá „Historie Trojanská“. ²⁾ (XV. stol.) V Trojí prý „vymyšleny sú divné a rozličné hry k kratochvilnosti lidské.“ Neměli Řekové při dlouhém obléhání nic na práci; aby tedy se nenudili, vymyslíli a hrávali kromě všech her kostečných — šachy. „Tuť jest zajisté vymyšlena ta hra šachová divné opatrnosti.“ ³⁾

Tak hádali předkové naši o původu šachů. V pomateném bludišti všelikých dohadů nebudeme pátrati po domněni pravém. Byla by to práce marná. Najisto něco tu tvrditi není možná. Raději místo smyšlených domněnek přistupujeme k rozluštění otázky, kdy se šach dostal do vlasti naší.

Chceme uvažovati o staročeských dokladech šachové hry a na základě jich dobrati se beze všech dohadů násilných úsudku takového, jaký se nám podá z citátů sám sebou.

¹⁾ I. c., 7. F. Menčík tamtéž uvádí shodné místo z lat. rkp. o hře šachové, pranáho k rozkazu Václava Králíka z Buřenie, probošta Vyšehradského (1408). „Scachorum ludum ab Ulixie inventum, ne macedo torperet otio obsidentibus Troiam Graecia, nonnulli autumnant.“

²⁾ Výbor lit. č. II. 92, 93.

³⁾ Bylo také dokazováno, že šachy vynalezl Palamedes před Trojí. Tím si vysvětlíme názvy knih, jež o šachu jednájí (Palamedes redivivus d. i. Unterricht, wie gebräuchliche Spiele, als das Stein - oder Schach - Spiel... Leipzig, 1733 a často) a název šachovního časopisu francouzského Palamède. Revue mensuelle des Echecs, Paris, 1836—1847.

Letopisec Kosmas ve verších o utrpení sv. Vojtěcha velebí zbožného biskupa, jak po mši nehodoval a nesnažil se někoho překonat, aneb překonánu býti v daremném, malicherném šachu.¹⁾

Vzácnému dokladu tomu třeba ovšem jen se strážlivou rozvahou rozuměti, abychom tu neklopýtli. Že by za doby sv. Vojtěcha hra šachová byla známa v Čechách, tvrditi z toho dokladu nechceme a nemůžeme; za to však podal tím Kosmas (1045—1125) bezpečné svědectví, že za jeho časů — tedy ve století XI. nebo na počátku století XII. — byla v Čechách nějaká aspoň známost a vědomí o šachu. Tak vyrozuměli jsme bezděčné či zúmynlné narážky na mravy tehdejších duchovních, to že sv. Vojtěch nekvasil po mši, nehrál v šachy, než obíral se písmem svatým, výkladem zákona Páně, nábožnými rozhovory. Ze slov těch vane vstříc jakoby jemná výčitka, že kněží tehdejší neřídí se vzorem svatého biskupa, že tedy po mši místo pobožného rozjímání a pod. hrají v šachy.

Buď již jak buď — doklad ten svědčí, že Kosmas šachy znal a znal-li je Kosmas, nebyl jistě v celé širé zemi české sám a jen sám, jenž by měl vědomí o hře šachové a kromě něho ani živá duše.

Není možná, že by psal Kosmas v životopise sv. Vojtěcha o šachu, o němž tenkrát v celých Čechách, ani ti, kdož v cizině se vzdělávajíce, šachy mohli poznati, potuchy by neměli.... Tvrdíme tedy, že hra šachová ve druhé polovici století XI., nebo na začátku století XII. byla v Čechách známa.²⁾

Že Kosmas jednáje o době sv. Vojtěcha, chválí sv. biskupa, že nehrál v šachy, tomuto anachronismu se nikterak nedivíme. Vzpomeňme si tu, že

¹⁾ Fontes rerum boh. I, 319.:

„Qua (missa) simul expleta non carnis vescitur esca.
nec studuit vanis vinci, vel vincere schachis,
sed cum dilectis et sacra lege peritis
scripta capellanis per multa volumina legis
disputat et suadet, que lex facienda notaret.“

²⁾ Citované místo Kosmovo nutká mimoděk k úvaze, kde se náš kronikář dopátral zprávy o hře šachové. Jsou tu možny dvě domněnky: Buď užívá svých vlastních slov v posudku hry šachové („vanis schachis“), nebo po svém oblíbeném zvyku užil tu na posouzenou slov cizích, snad z legendy nějaké či odjinud vzatých. Dobře-li soudíme, našli jsme souvislost mezi místem Kosmovým a posudkem hry šachové v nejstarším svědectví o šachu v zemích západních. Jest to list Petra Damiana (1007—1072), kterým žaluje tento přísný mravokárcce papeži v letech 1061—1063 na florentinského biskupa, že hrál na cestě kdesi v šachy. Na začátku touží na hříšné kněžstvo, že oddáno náruživostem tělesným (venatus, aucupium, alearum insuper furiae, vel scachorum, quae nimium de toto quidem sacerdote exhibent mimum). Tak prý onehdy na cestě nocoval s biskupem florentinským. „Mane mihi significatum est, quod praedictus episcopus ludo prae fuerit scachorum: quod profecto verbum velut sagitta cor meum acutissime perpugit.“ I dokazuje pak, že hra šachová je pro kněžstvo velikým hříchem a stotožňuje na základě sofismata hry v kostky (furiam alearum), kteréž tenkrát duchovní opravdu byli nemírně oddáni, s nevinnou hrou v šachy. Vytykal prý biskupovi bylo-li to slušné od něho, poskvímiti posvěcenou ruku v malichernosti hry šachové! (in scachorum vanitate colludere) Zdálo se nám, že tento výrok (in scachorum vanitate colludere) a výrok Kosmův (vanis vinci, vel vincere schachis) mohly by spolu souviseti, či že Kosmas znal buď list Damianův přímo, nebo opatření papežovo na základě listu tohoto proti kněžím, hříšné dle Damiana hrajícím v daremné, malicherné šachy. O listu citovaném viz Massm. 14 Linde I., 140—141.

jiný legendista staročeský ulevuje svému vlasteneckému citu, že prý zrádce Kristův, Jidáš, byl Němec. Podobných dokladů byla by celá snůška . . .

O králi Artušovi vypráví skladba ze století XII., kdy šach byl znám a mezi rytířstvem oblíben, aby svého reka pokud možná zvelebila, že také hrál šachy, tedy již ve století VI., kdy šach v západní Evropě byl naprosto neznámý.

Romantismus středověký, pod jehož vlivem kreslí biblický malíř, jak rek starého zákona, Josue, s vojáky v malebném kroji německých landeknechtů, s pestře navlačovanými pludrhoznami, střílí z obrovských tarasnic a z primitivních ručních středověkých na město Jericho, jehož věžní bání zdobeny křížkem — romantismus nezná časových hranic, nešetří věrnosti místa a poměrů. Se šachem bylo to také tak. Pozdější kronikáři líčí své bohatýry jako mistry na šachovnici za doby, kdy v Evropě nebylo po šachu ani památky.¹⁾

Doklad podobný máme také v historii české. Byli jsme naň upozorněni narážkou v uvedeném již článku Jungmannově (l. c. 555). J. F. Hammerschmid v dějinách města Klatov,²⁾ takto popisuje původ městského znaku (str. 75., 76.): „Přidal (kníže Oldřich) Klatovům erb, neboližto štít městský s knížetskou čepicí na vrchu ozdobený a literama W. K. C. t. j. Woldřich Kníže (České) znamenáný. Pod těmi literami kázal namalovati šachovnici a b u l k u s červenými a bílými kostkami, neboližto čtverhrannými znamenmi . . . O té šachovni tabulce, proč jest Klatovům přivlastněna, dvojí památka se klade: jedna tomu chce, že pro svůj prvopočátek, poněvadž skrze Burku, matku Klatovky, zakladatelkyně Klatov, z rodu Klenova, — Klatovští pocházejí, kterýžto Klenový rod od starodávna šachovnici na svém starožitném štítu nese. A tato jest spravedlivá příčina šachovnice Klatovům do erbu dané. Však proto nemá první příčina docela zavrhnuta býti, poněvadž jistá věc jest, že Klatovští obyvatelé v umění šachovné hry zběhlí byli a že to takové umění Woldřicha knížete, vidoucího na stolech vyryté neb vymalované šachovnice, mnoho pohnulo, aby takovou tabulku Klatovskému štítu přivtělil.“

Hammerschmid vypráví o hře šachové jinou ještě obšírnou anekdotu, jejíž strojenost a pozdní původ zeje z každého řádku³⁾ . . . Třeba vyznává,

¹⁾ Zajímavá stať o tom u Linde I. 14—39.

²⁾ Historia Klatovská v sedm dílů rozdělená . . . v Praze, 1699 (sign. univ. knih. pr. 54 C. 46).

³⁾ Na str. 84., 85. „Kníže Woldřich, když (r. 1015) do domu Radoslava (primasa městského) přijel a do pokoje jeho uveden byl, spatřil jest stůl v světnici, na němž uprostřed šachovnice čistě vymalována byla. I tázal se hned téhož primasa Klatovského, proč sobě na tom stole dal šachovnici vymalovat: jemužto primas odpověděl, řekl: „Milostivý kníže, předně pro památku Vaši Knížeti Milosti, že městu Klatovskému takový štít ráčili milostivě darovati a potom pro mé známé, mne navštěvující, kdyby se komu pro ukrácení chvíle pohrát líbilo, kdo vyhraje, aby ten druhému pro zdraví V. K. Mti. sklenici vína anebo piva připil.“ — Woldřich kníže se zasmál, téhož primasa se tázal: „Dobře-li vy tu hru znáte? Koštovali bychme potom spolu o pár dukátů v ní sehráli.“ Jemuž primas odpověděl: „Milostivý kníže, to by mně mnoho bylo, o pár dukátů hráti, neb já jich jako V. K. Mti. nemám; pokudž se tak mnoho ráčíte chtíti ponížiti a se mnou sehrati, přičiním se o vyhrání.“ Kníže na to řekl: „Velmi dobře. Když bude po jídle, koštujem spolu dvakrát neb třikrát sehrati, a jestliže vy nad námi vyhrajete, tedy vám chceme pár dukátů dáti a vy naproti pár sklenic vína zde představíte.“ Primas k tomu s počestným poděkováním svolil. Když bylo po jídle, poručilo kníže primasovi ihned jak

že zprávy ty čerpal z historie nějaké starší, smyšlenkami trvají nadále. Výklad toho všeho vedle jiného, jež dole položíme, byl by přirozeně ten: že v pozdějších dobách (než pověst líčí) byla šachovnice dle tehdejšího oblíbeného zvyku na erb namalována, kronikář však, aby dokázal starožitnost znaku a odtud slávu města, zosnoval teprve obrazností vumělkovaný příběh o tom, jak se dostala šachovnice do erbu.

Rod Klenovských z Klenové měl také, jak napověděno, v erbu šachovnici. Pověst o ní vypráví, že Slovák, jménem Holub, kdesi v kraji mouřeniňském pokusil se hrát s princeznou, jež každému, kdo s ní hrál a prohrál, rozbila šachovnici hlavu. Holub hrál — a vyhrál. Dle sázky rozbil panně hlavu, jak ona činívala, šachovnici. Dostal pak v erb šachovnici, kterou drží v ruce panna v bílé tykytové sukni se zavázanou hlavou.¹⁾

Soudíme, že Klenovští po všeobecném vkusu v době, kdy páni šachovnice nebo jednotlivé figurky (o čemž později se zmíníme) brali si ve svoje erby, zvolili si erb o něco výše popsany, možná ovšem, že na základě nějaké tradice o dobrodružném, hrdinném předku, kterážto tradice, byvši později všelikými přívěsky vyšňorena, považována byla za svatosvatou pravdu, pro pány z Klenové nemálo lichotivou A jdeme-li dále, uvidíme již, proč Klatovy, založené od rodu Klenovského, jež měl v erbu šachovnici, měly na svém štítu také šachovnici, čehož se ostatně již dotýká citovaná Historie Klatovská.

Pravděpodobnější než uvedené erbovní pověsti bude asi jiné svědectví, jež ukazuje ve shodě s Kosmovým dokladem, že na konci století XI. byla hra šachová v Čechách, aspoň u vznešených, vzdělaných známa.

Že se bavili kněží tehdejší šachem, snad až nemírně, o tom jsme se dobrali nepřímé zprávy u Kosmy. Zpráva souhlasná, kterou hned uvedeme, potvrzuje, že na dvoře knížete (od r. 1086 krále) českého Vratislava také znali šachy.

Vratislav poslal r. 1081 ku pomoci císaři Jindřichovi IV., když do Itálie táhl, 3.000 oděnců, vedených od mladého syna Vratislavova Bořivoje, jehožto provázal nejznamenitější dobrodruh svého věku, hrabě Viprecht Grojský.

šachový, tak vrhcábový znamení neb kamení přinést a hrálo se především v šachy. Primas nepominul velmi brzy knížete zatáhnouti a tak na knížeti hned první hru vyhrál. Jemuž se kníže Voldřich diví, zase podruhé hraje, opět zatáhl knížete a vyhrál. Kníže poručilo ihned třetí hru začít a táhnouti a na tu hru osm dukátů posadil, aby bylo všechno prohráno, nebo nie. Trvala tato třetí hra dobrou chvíli, nebo kníže již bedlivější a pozornější bylo. Primas též opatrně hrát neopominul, aby knížete i potřetí obehral a těch osm dukátů na knížeti obdržel — a stalo se. Poručilo tehdy kníže ihned těch osm dukátů primasovi odevzdati. Primas přijmouce je s velikou vděčností, za ně knížeti velmi uctivě poděkoval. Jemužto kníže řekl: „Nedomnívali sme se, abyste vy zde tak dobře uměli v šachy hrát, tak byste zajisté mohli na mně celé knížetství vyhrát.“ Jemužto primas zase odpověděl: „Milostivý kníže, nevděcky takové štěstí jednomu hráči slouží: tomu dnes, druhému zejtra svědčí; kdo ví, zdali by mně jako nyní, tak potom štěstí sloužilo. Snad kdybych podruhé dnes, nebo zejtra hrál, hra by se mně tak nepoštěstila, neb jsem kolikráte slejchal i vidal, že první, druhý, třetí vyhrání, rádo potom takového hráče z kabátu (rače odpustit) vyhání a měšec takový potom na ruby přehání.“ Jemužto se kníže tu velmi přívětivě zasmálo a řekl: „Musíme tehdy podruhé ještě spolu pohrati a jeden druhého z kabátu vyhnati!“ —

¹⁾ Dle Lumíra, 1853, 13. Světozor, 1888, str. 107. „České pověsti erbovní.“

Po šťastném návratu nabízel Vratislav Viprechtovi odměnou za prokázané služby všeliké dary, z nichž on si vybíral, některé vzal, jiné se mu nelíbily, až za přimluvy zmíněného Bořivoje byla s ním sňata dcera Vratislavova Jitka a k tomu dostal ještě krajinu Drážďanskou a Budišínskou.¹⁾

Byvše upozorněni narážkou lužického časopisu²⁾ došli jsme po stopě Palackého ke zdroji zprávy o darech, jež Vratislav r. 1083 nabízel Viprechtovi Grojskému a mezi nimiž byla skvostná šachovnice s figurkami, ze slonové kosti a z křišťálu ozdobně uměle zhotovenými.³⁾

Namane se tu důležitá otázka, můžeme-li dokladu tomuto věřit. Pravdivá byti tato zpráva může. Hra šachová byla na počátku století XI., jako nahoře pověděno dle bezpečných výzkumů Linde-ových, v Itálii známa. Přiveďme si ku paměti, že Čechové tenkrát s Itálií často se stýkali. Vedle všech jiných styků za příčinou vzdělání, poměrů církevních se stolicí papežskou (spor bohoslužby slovanské se vzrůstající se nadvládou živlu ji nepřiznivého, latinisujícího) provázeli Čechové císaře Jindřicha po jeho výpravách italských. (Viz o tom o všem u Palackého.)

Nebude nám tedy s podivením, že hru šachovou, tenkrát v Itálii mezi světskými i duchovními tak rozšířenou, až mravokárce Damian (srv. pozn. 2. na str. 10.) brojí proti tomu, mohli Čechové poznati a mohli ji s sebou do své vlasti přinést.

Za pravdivost tohoto domnění přimlouvají se ještě jiné vývody. Poznáme dole, že staří Čechové měli šachové názvosloví ustálené před koncem století XIV. a naprosto odchylné od názvosloví německého. Prostřednictvím řeči německé se k nám šach nedostal. Staročeská úsloví šachová jsou příbuzná s těmi, jakých bylo užíváno v latině tehdejší.

Shrneme-li to vše a přidáme-li k tomu ještě shodné drobnosti, jež se nám naskytou v dalším, rozřešili bychom otázku, jak se dostal šach do Čech, asi v tento rozum: Byl přinesen nejspíše z Itálie od některého nebo některých Čechů, kteří tam byli buď pro své vzdělání, buď pro jiné příčiny, svrchu naznačené. za svého pobytu šach tam poznali a pak doma své krajany naučili hře v šachy. Z Francie šach ve druhé polovici století XI. do Čech přijíti nemohl, poněvadž dle Linde-a nebyl tam v té době ještě znám. Z Němce také do Čech nepřišel. Tomu odporuje z latiny upravené, ač jinak dosti originalní názvosloví staročeské. Od severu šachová hra se do vlasti naší přece dostati nemohla; nebyloť tam po ní ani potuchy. Tehdejší styky a vzájemné poměry Čechů s východem nebyly tak důvěrné jako s Itálií, ovšem vedle styků s Němci. Tedy jinak, než jsme pověděli, vysvětlovati hru šachovou v Čechách v době tak dávné — na sklonku XI. stol. — nebylo by snad s pravdou.

¹⁾ Děje nár. č., I. 1. str. 335.

²⁾ Neues Lausitz. Magazin. 1844, XXI., str. 405. „Schon 1083 hat man in Deutschland Schach gespielt. Wiprecht, Graf von Groitzsch, nemlich erhielt vom König vom Böhmen, Wratislaw . . . in diesem Jahre ein goldenes Schachspiel.“

³⁾ Chronicon Pegaviense s. Vita Viperti comitis Groieensis, Hoffmanni Scriptores rer. Lusaticarum, 1719 (v univ. knih pr., sign. 20 C 22), I., str. 13: „Aestimans ergo rex plura et potiora eum desiderare, alterum rursus clypeum, magis decoratum et potioribus onustum donariis, una cum tabula scacorum, auro redimita, lapidibus etiam eburneis et crystallinis artificiosae sculptis, deferri fecit. Sed nec ex his quicquam praeter tabulam ac lapides voluit contingere.“

Ve století XII. jsme posud nečtli o hře šachové nic. Pro konec století XIII. a začátek století XIV. máme doklad z Dalimila.

Vršovci chtějíce strojiti úklady Jaromírovi, radili se o tom. Měli naději, že po jeho záhubě budou v Čechách hospodařiti po své libovůli, budou knížata říditi jako figurky na šachovnici.¹⁾

„Dohubim' kniežecí plod,
tím činem bude náš slovúten rod.
Budem kniežaty jako v šachy hráti
a ot každého budem dary bráti.“

Tento doklad netřeba zase vykládati tak, jak jej Dalimil vložil v ústa Vršovcům. Vysvítá však z něho, že skladatel pravě: „Budeme kniežaty jako v šachy hráti,“ patrně znal způsob hry šachové. A nebyl najisto Dalimil jediný tenkrátě Čech, jenž by věděl, jak při hře libovolně šachy postrkují — máme tedy bezpečné svědectví, že na začátku století XIV. v Čechách hrávali šachy.

Mimochodem řečeno — je to pozoruhodný zjev, že nejstarší domácí zprávy či spíše nepřímé zmínky o hře šachové zachovány jsou ve skladbách Kosmy a Dalimila. Čtli jsme těmito slovy naznačiti, že oba doklady jsou tím zajímavější a zasluhují tím větší důvěry.

Jiné svědectví o českém šachu ve stol. XIV., velmi důležité, zachováno ve slovnících staročeských. U Klena Rozkochaného čteme tyto figurky šachovní: scacus: šach; rebus: králík, král: rexa: královna; arippus: pop; militus: rytíř; rochus: roch; pedus: pěšec; scatabula: šachovnice.²⁾ Autor se zmiňuje, že má slova ta od Viléma v Strakonících.³⁾

Významy ty z mluvy obecné do slovníka vzaté, jakož i „šachovnice: scatabulum“⁴⁾ ze slovníku Nomenclator Velešii, shodně svědčí, že hra v šachy měla před zač. XIV. stol. ustálená svoje úsloví, po česku z názvů latinských upravená. Díme, že z názvů latinských, nikoli odjinud. na př. z němčiny. Němci měli názvosloví jiné. Místo našeho „popa“ měli figurky „Alte, Laufer“, jindy „Schützen“; vedle našeho „rytíře“ měli název „Springer“; místo našich „píšků“ měli „Bawern, Soldaten“,⁵⁾ také nazývali je Wenden.⁶⁾ —

K dokladům o šachu ze začátku století XIV. přidáváme zprávu leto-pisce uherského, že král český, Jan Lucemburský, když se svým synem Karlem přijel návštěvou ke králi uherskému na tvrz Vyšehrad, dostal od tohoto mezi rozličnými drahocennými dary také „podivuhodnou šachovnici“.⁷⁾

¹⁾ Vyd. J. Jireček, *Fontes rer. boh.*, III. 69.

²⁾ Hanka, *Zbírka nejdván. slovn. v Praze*, 1833, str. 98. Menčík. *Knížky o hře šach*, I. c. 8.

³⁾ „Hec mihi Vilhelmus dedit in Strakonycz...“ str. 97.

⁴⁾ I. c., 149.

⁵⁾ Hyde, I. c. I. 73—75. Selen, I. c., 49. Günther Wahl, I. c., 170—172, 197 a j.

⁶⁾ Prý odtud, že r. 1068 na výpravě proti slovanskému tomuto kmenu byl zajat vznešený Vend, vězněn ve vězení Ströbeck (podnes památné hrou šachovou) a ten že naučil lid tamější hře v šachy, jež se dál a dále v Němcích šířila. Na potupu slovanského kmene, od Němců porobeného, nazváni prý píškové — „Wenden“. Více o tom Linde, I. 314.

⁷⁾ *Scriptores rerum hungar.*, vyd. J. G. Schwandter, 1746, I. 165. „Remuneravit autem rex Hungariae regem Bohemorum diversis et pretiosis clivodiis, videlicet: quinquaginta vasis argenteis, duobus pharetris, duobus baltheis et una tabula pro scacis mirabili.“ Na doklad tento nejdříve byli jame upozorněni narážkou u Hüllmanna, *Städtewesen*, IV. 255.

Dar takový charakterisuje oblibu, jaké se těšila hra šachová na dvořích panovníků tehdejších. Mívali šachovnice drahocenné, zlaté, stříbrné, ¹⁾ figurky z drahokamů, jež starí básníci rádi dlouze a široce popisují, líčíce šachovou hru svého hrdiny... Doklad ten zároveň svědčí, že to byla hra vznešených, vzdělaných a hra jistě všeobecně dovolená. Toto poslední jest nám třeba schválně konstatovati na posouzenou pozdějších poměrů. Že byla hra šachovní jako v zemích jiných z počátku také u nás dovolena, soudíme z toho, že ve známé záповědi všelikých her v Majestas Carolina šachy nejsou jmenovány.

Nechybíme pravdy, domýslíme-li se, že duchaplnou hru šachovou rozšiřovali tehdejší vzdělanci, kněží, školní mistři a po nich žáci, zvenkova na učení přichozí, dál a dále. Bylať považována za hru „počestnou“, „vtipnou“, a hued poznáme, že se ctihodný Štítový přimlouvá, aby místo jiných zábav hráli jeho vrstevníci poctivou hru šachovou.

Oblibě hry šachové ve století XIV. ve vlasti naší uasvědčuje to, že ke konci téhož století a na začátku století XV. mají Čechové nejen latinské spisy o šachu, než také již po česku zpracovaný spis Jakuba de Cessolis, sepsaný kolem r. 1290. „Solatium ludī scacchorum“ čili „Liber de moribus hominum“.

Latinský traktát o hře šachové („Tractatus de ludo scacorum“) nalézá se v rukopise, jež napsal r. 1408 po přání Václava Králíka z Buřenic, probošta vyšehradského a kancléře království českého, jakýsi Laurentius z Brna. Rukopis ten chován nyní ve veřejné knihovně drážďanské.²⁾

Čechové záhy poznali jmenovaný spis Jakuba de Cessolis. Latinský originál³⁾ upravil po česku některý tehdejší milovník hry šachové, jak se podobá nejspíše Štítný.⁴⁾ Rukopis českých „Kniežek o šaších a co hra šachová ukazuje a učí“ zachován ve vídeňské dvorní knihovně pod č. 5293 a Ferd. Menčíkovi patří zásluha, že se postaral o vydání zajímavého tohoto spisku.⁵⁾

Na základě „Kniežek o šaších“ možná podati úplný obrázek o staročeské hře šachové ve století XIV. a na začátku století XV., ba podati také návod jadruou a důkladnou mluvou tehdejší, která starí šachy hrávali.

Jednotlivé figurky, „kamenie“. „šachy“ mívali schované v pytliku.⁶⁾ Obroubená⁷⁾ šachovnice dělila se v „pole“ černá a bílá.⁸⁾

¹⁾ Srv. Henne am Rhyu, Kulturgeschichte d. d. Volkes, 1886, I. 201.

²⁾ Popis u Götze, Merkwürdigkeiten der kön. Bibliothek zu Dresden, 1743 (v univ. knih. pr. sign. 4 C 18), I. 311, 312. Srv. Kniežky o hře šach, VII.

³⁾ V universitní knihovně pražské pod sign. 10 C 24 chován latinský rukopis této knihy. Menčík (l. c., VI.) soudí, že je to týž exemplár, který uvádí Balbin (Bohemia docta II. 148) při knihovně kláštera Třeboňského. Mikulovská knihovna prý má rukopisný německý překlad (pod sign. II. 162). — Dle Linde I. 307 jest v lobkovické knihovně v Praze staroněmecký rukopis ze století XIV. o hře v šachy, s pěkným prý obrazem brážd.

⁴⁾ Menčík, l. c., XV.

⁵⁾ Příspěvky ke kritice a výkladu vydání tohoto podali B. Jedlička v Listech filol., 1883, str. 84—107, Th. Vodička v programu slovanského gymnasia v Olomouci z r. 1884, „Kritické i exegetické poznámky k st. textu Kniežek o šaších“.

⁶⁾ l. c. 43: „jakož vidáte, když v šachy hrají, až pak všechny najposléz v pytlik zberú;“ l. c. 54: „v šachy hravše, sešpú je v pytlik naposledy.“

⁷⁾ l. c. 9. „Mudřec onen mienil jest Babylon, to veliké město, šachovnicí a zad o brubů, ješto ten počet polí znamenává, ješto sú podlé obruby mierú té zdi.

⁸⁾ l. c. 52, „... po bielych polích jezdí a druhá po černých.“

Figurka „šach, králik, král“ byl udělán „nejkráše a zřiedlen byl mimo všecky jiné.“¹⁾ „Králová, kráľevna“²⁾ byla rouchem a výzdobou králi podobna, „jediné že znáti bylo, že jest žena.“ Král s kráľovou seděli „na prostřed mezi šachy; a jeden král na levé ruce s svú kráľovú a na pravé druhý.“³⁾

„Podlé krále a kráľové prvuie miesto držíe popi.“⁴⁾ Býval prý to „kámen“, představující počestného kmeta, „an sedě čte na knihách; ale nyní ke knězi podobno činie to kamenie.“⁵⁾

„Rytieř mezi šachy tak byl udělán, že zřiedlna na něm byla rytierská počest“⁶⁾ a držel „druhé miesto od krále.“⁷⁾

„Rochové“⁸⁾ najdál od krále mají své miesto.“⁹⁾

„Pěškové“ byli vyobrazení jako osm druhú lidského zaměstnání. Seděli „před jinými šachy napřed“.¹⁰⁾

Šachovní kameny jsou již seřaděny. „Když bude šachovnice posázena, bude (prázdných poli) tolikéž, jako osedlých, ani méně, ani více; neb každý král dva jest řady obsedl a dva má před sebou prázdná. Ješto by také osěsti mohl je s svými...“ (l. c.)

Poznali jsme figurky a nyní chceme pozorovati, jak se s nimi hraje.

„Pěškové hru šachovní počínají a všickni jednostajně trhnutí mají, že u prvé, doníž nepočnú bráti sobě, každý móż na třetí pole. Ale potom jedno z jednoho na druhé upriemo jedno, ač by který šach byl na kosu jemu na uhel u pole jeho na pravú stranu nebo na levú, tak móż každý šach vzieti...“ Tedy pěšek „tím chodem, jakož jde (přímou) neběře šachův jiných, jedno ač na kosu bude k jeho poli šach který...“ „A dojde-li do

¹⁾ l. c. 8, 10, 11.

²⁾ l. c. 20.

³⁾ l. c. 43.

⁴⁾ l. c. 43.

⁵⁾ Každá figurka šachová doznala na své původní podobě plno proměn. Na př. tato figurka původně u národů východních byla vyobrazena v podobě slona, v orientálníno „pil nebo fil“. Arabové užívali místo slona figurky, jež připomínala původní kámen pouhým rozvětvením ve dva rohy, kly. Tomu Evropané nerozuměli, spatřujice v kameni tom čepici biskupskou, dvojrohou mitru. Tím si vysvětlíme, že v Anglii, Dánsku a jinde mají figurku biskupa, s nímž patrně i náš dosti originalní pop souvisí. Francouzové nerozuměli slovu „fil“, ale za to dobře znali „fol“ blázen, šašek, jehož na šachovnici postavili tam, kde měli Anglové biskupa. Znetvořenému slovu fil se členem al, tedy alfí, alfin, alfen nerozuměli zase Němci. Ztotožnili slovo to se svým Alten = starší, kmeti, a měli figurku šedivého kmeta. Jsou však ještě všeliké jiné výklady této figurky. Viz o tom Massmann 39 a d. Linde, I. 146. Obšírně o tom jedná Hyde, I. 77, 78. Z původního biskupa (popa), udržela se dosud známá značka biskupská čepice!

⁶⁾ l. c. 31.

⁷⁾ l. c. 44.

⁸⁾ O původu a významu jména toho bylo mnoho hádek. Původnímu r a t h a (válečný vůz), rozuměli Peršané, že to příbuzno s jejich slovem r u k b, r u c h (věž, pták) a odtud po dlouhých změnách vyvinula se na nynější šachovnici věž. Středověká symbolika šachová nevěděla si se slovem r u c h, r o c h rady, aby však mohla dopodrobna provésti základní myšlenku, že král se všemi ostatními kameny představuje říši, kde má vládnouti lad a řád, učinila z rocha kráľova úředníka. Srv. Massm. 67 ad. Od názvosloví evropského liší se ruské, jež má ode dávna místo věže — loď! O této figurce napsal A. v. d. Linde polemický spisek „Der Roch“. Zur wissenschaftlichen Entscheidung einer herald. Streitfrage. Mit Nachtrag: Noch einmal der roch, Berlin, 1873. Kničky této nemohli jsme se dopídit.

⁹⁾ l. c. 44.

¹⁰⁾ l. c. 48.

konce dčky, též bude právo mieti jako králová, po takých jezďe polích, jakož to poslednie bylo, na něž jest vysedl.“¹⁾

„Král šach...móz' po prvé vytrhnuti na každú stranu okolo sebe, však jedno na jedno pole a nie dále. A svého nemá strčiti s miesta jeho, aby tu sám seděl...“ „Když najprv vytrhne s miesta“, může vzíti královnu s sebou. „Bývá i to v šachové hře, že šach dadie králi, i pohnú jím a jako hanbu učinie jemu; a někdy ztratí některého svého sám utiekaje, nebude-li dobře ohrazen svými.“²⁾

„Královna neb králová vždy jedno jezdi na kosu. Nejezdí nikdy jako rytíř, ale jako pop móž někdy v prvé vytrhnúti... Jedna královna vždy jedno po bielych polích jezdi a druhá po černých...“³⁾

„Pop na kosu jezdi na třetí pole a tak vždy jezdi po polích jedno-stajných, neměně jich...“ (l. c.)

„Rytíř jezdi na třetí pole s černého na bílé a s bílého na černé, tak že odpolu kosí jde a rovně odpolu; neb tak se ta tři pole drží spolu, že prostřednie jedno jediné rohem dotýče toho, ještě jest takověž jako ono, ale druhého jest dotklo svým životem, ještě není takověž...“⁴⁾ I to jest do šachu rytíře znamenati, že donidž sedí na svém místě, jedno na tři pole móž odtud. A když před roch se hne odtud, bude na čtyři moci; a sede-li před král, bude moci na šest polí a bude-li prostřed dčky, móž osmi polí ostréhati.“⁵⁾

„Roch jezdi upřímo, blíž neb daleko na každú stranu, má-li cestu; ale nemož přes jiného. A tak doniž jsú šachové každý na svém místě, dotud roch ani král ani králová nemohú nikam.“⁶⁾ —

Známe již šachovnici staročeskou, viděli jsme již šachové figurky a poznali, „kak šaši sedie“ (str. 43) a „kak šaši jezdie“ (str. 50). Jak vedou si hráči?

Opatrně na mysli přemítají, rozumují, kam by kámen šachový postavili, aby to vyšlo na dobrou, či dle Štítného:⁷⁾ „Aj když v šachy hraji, již zdvihna šach, dlúho myslí, kde by jej bezpečně posadil.“ Zároveň strojí úklady šachům hráče soupeře. „Tak jest té hry obyčej, že ktož hraji, vždy cos buď hovoří, proti sobě jako kakés úklady kladú.“⁸⁾ Hovoří, jakoby své bojovníky na poli šachovém roznécováli, jim dodávali myslí. „Jest také obyčej v šachové hře, že cos buď hovoří, své jako rozochvuje a svým tušiec a těšiec je“⁹⁾ — Hraji až dohraji. „Pakli dadie mat královi, ztracena jest hra. Pakli jemu vsecky poberú, také jest hru ztratil.“¹⁰⁾

Z nadepsaného návodu, takoruka z technických úslolí a názvů hry

¹⁾ l. c. 50.

²⁾ l. c. 51.

³⁾ l. c. 51, 52.

⁴⁾ l. c. 52. Chce touto vysvětlivkou naznačiti, že rytíř vždy jezdi tímto pořadem: pole černé, černé (rohem se navzájem dotýkající), bílé (po straně) — nebo: bílé, bílé (opět rohem se dotýkající), pole černé (po straně).

⁵⁾ l. c. 52.

⁶⁾ l. c., 53.

⁷⁾ Knih. nauč. křest., vyd. Vrtátka, 266.

⁸⁾ Menčák, l. c., 7.

⁹⁾ l. c., 49.

¹⁰⁾ l. c., 51. Srv. Reh. Hrubý z Jelení: „... mnoho škaredých dal (figurkou) popem mat úv náš ten mistr tomu mnichu“. Uvádí Jungm. Sl. a. v. pop.

šachové znovu soudíme, že byla to hra záhy oblíbená a rozšířená. Z čista jasna nebyl by dovedl upravovatel latinského spisu Jakuba de Cessolis z ustálených významů latinských hned voliti případná slova staročeská, nebyl by dovedl volným, plyným překladem tak vystihnouti smyslu latinského návodu kdyby neznal jistě zastaralých, z dávna již kolujících technických významů staročeských.

Na potvrzenou slov posledních připomínáme slovo pop. V knížce často jmenované (str. 28) psáno: „Popy nazývame v šachové hře to kamenie, jímž onen mudrlec k meti zemskej mienil...; ale nynie ke knězi podobno činie to kamenie.“¹⁾

Překladatel na konci XIV. stol. není si vědom, že figurka „pop“, třeba značící dle latinského originálu osobu světskou, kmeta zemského, právem zobrazuje se jako kněz, duchovní, vždyť „pop“ až do konce XIII. století užíváno ve smyslu lat. sacerdos (kněz) a knězem jmenovali starí až po tutéž dobu knížete, panovníka. Teprva když panovníci nazýváni slovem „král“, říkali duchovnímu „kněz“, zapomínali jména „pop“, užívajíce ho leda ve významu potupném²⁾. To se stávalo pravidlem kolem sklonku XIII. stol. Když tedy překladatel na konci století XIV. činí rozdíl mezi oběma slovy (pop—kněz), prozrazuje tím, že jména „pop“ si nevymyslil pro latinský název u Jakuba de Cessolis, („aripus“, „alphilus“), nýbrž že je zdědil od hráčů starších, významu slova toho dobře již nerozuměje.

Lid prostý nelámal si hlavy pracnou hrou, vyžadující myslí vyspělé a bystrého důmyslu; za to však u vzdělaných, kteří chtěli si ukrátiti chvíli zábavou, svému stavu vhodnou, doznával šach právem obliby.

Ve hře šachové osvědčovali svůj důvtip, bystřili si rozum, nemohouce tu jako ve hrách jiných pouze na slepou náhodu spoléhati. Rozumíme tedy staročeskému překladateli, že jest prospěšno „prázdnot“, zahálku mařiti ne-li jiným, aspoň počestnou kratochvílí. „Hodie sě i k tomu šachové, i každá hra počestnější jest k kratochvíli, kteráž více záleží na rozumu, než na štěstí. Protož že jest vtipná hra šachová, hra počestná jest.“³⁾

Ať již Štítný „Knížky o šasích“ přeložil, čili nie, hru šachovou odporučuje; ale za to tepe výstražnými slovy kostky a vrhcáhy. Radí paní: „Prázdna nikoli nebývají. Lépe jest spáti neb v šachy hráti, než prázdnoti.“⁴⁾

Podivno, že již Hus, ať se o něm vypráví, jak rád za mlada šachy hrával, později posuzuje jinak hru šachovou. Jako kárá všecky hry jiné a tance, tak mezi hříšné kratochvíle čítá také „šachování“. Hořekuje, že „bídne a ohavně hřeší oplzlým hraním, turnováním..., šachováním“, že „kostečníci, šachovníci, vrhcábníci, tanečníci... nehledí na Boží dílo.“⁵⁾

¹⁾ U Jakuba de Cessolis (vyd. 1505; v univ. kn. pr. 35 35 B 110, l. b 4.) zní latinský originál: „Sciendum est alphilem fuisse formatos admodum iudicium, sedentium in cathedra cum libro aperto ante oculos.“

²⁾ Srv. o tom úvahu J. Jirečka v Č. O. Mus. 1864; 148, 149.

³⁾ l. c. 7. Srv. Górnickiego Dworzanin, l. c., 122: „Gra w szachy jest czysta a rozumu hyatrego zabawa.“

⁴⁾ Štítný, vyd. Vrtátka, 22.

⁵⁾ Sebrané spisy, vyd. Erben, I. 121, 167. Srv. Menčík ve Světozoru, 1878, 396; / Kar. Novák ve Sborníku Historickém, 1886, 232.

Také Chelčickému se nikterak nelíbí, že páni rytíři na svých hradech při hlučném hodokvasu hrají v šachy. Počlebuji prý jim pokrytci dnehovní, říkajíce jich velikým hříchům: „Pane, toť na tvů milost slušie! Toť jest váš řád! A byť na to přišel sv. Jan... vytrhna meč pravdy na to zle, řekl by jim: Neslušie na vás, páni, ta lenost, celý den prázdniť, seděti, tůlati se, v šachy neb v karty hráti.“¹⁾

Nevrlým mravokárcům stává se tedy šach hříšnou kratochvílí. Díváme-li se však na hrající pány staročeské okem shovívavým, nic se tomu nedivíme, že chtějí žiti po vzoru středověkých rytířů ve všem všudy, považovali s nimi mezi přední „probitates“ stavu urozeného vedle kolby, lovu a pod. — aristokratickou hru šachovou.

Pěkně pověděl Demogeot²⁾ o jednotvárném životě středověkých pánů zvláště v zimě, na hradě, postaveném kdesi na strmé skále mezi hustými hvozdy... Vysoké bašty, na nich srubnice, houfnice a jiná střelba, omšelé zdi, řídká, úzká okna, ba pouze skuliny, činí hrad podobný spíše vězení, než sídlu šlechtického. K tomu na podhradí vedle panského mlýna a výsadní krémy choulí se ke svahu skály nizounké, bídné chatrče od panstva zavvržených, lopotících se robotníků — co bylo tedy počíti za takové nudy, beze vši zábavné společnosti v polotemných komnatách ve dne a zvláště za dlouhých večerů zimuich, co bylo počíti nepokojnému pánu, toužícímu po hlučné vřavě turnajové, po životě veselém, dobrodružném, jakého zažil za dnů letních. Byl by zasmušilým pánům vítán potulný pěvec, kdyby zabloudil na hrad, aby milostným zpěvem a hrou zaplašil nudu z neveselých komnat; ale často dlouho nepřicházel... Byly tedy vítány po hodokvasu zábavy a hry, kterými možná se baviti v síních — a mezi nimi jakou by hru páni raději hráli, než tu, jež čítána mezi nutné požadavky dvorské uhlazenosti, rytířské dokonalosti!

Nevytýkejme proto s Chelčickým pánům staročeským, že na hradech hrají v šachy³⁾ a že si tedy vybírají dle Husova tvrzení⁴⁾ kněze, který dobře hraje, aby ho měli po ruce, když by se jim hry šachové zachtělo.

Zdá se, že toužili tehdejší mravokárci ne tak na šach, jako na nenáležitý čas, kdy vrstevníci jejich hráli a pak na náruživost, s jakou hráli šach již ne pro zábavu, darmo, nýbrž pro zisk, o peníze. Ztotožňovali pak nedovolené hry hazardní v kostky, vrhcáby, karty a jiné — jak hartusili — „ďáblem samým vymyšlené hry“ také se šachem.

Minění, že šachy jako hry ostatní jsou hříšná neplecha, potvrzuje dále ve stotetě XV. Mikuláš Vlasenický.

Ve svém zjevení viděl bohaprázdné kněze, kteříž více milovali svá těla než Boha, „vedli šenky, v kostky hráli, v vrhcáby, v šachy“.⁵⁾

¹⁾ Postilla, vyd. 1522. I. 9.

²⁾ Histoire de la littérature française, Paris, 1874, str. 62, 63. Srv. Linde, I. 144, 145.

³⁾ V staročeské básni o Trisiramu:

„Brangenena bez meškánie vstavši,
šachovníci k sobě vstavši,

podstaví ji tu před světlo.“ V. 2575. Menčík, I. o., V.

⁴⁾ „Čtvrtý obyčej (svatokupectví), že dávají (páni kněžský úřad) pro prosbu, neb pro jinou tělesnou libost; jakž někdo dá pro tovaryšství, že kněz umí a nimi lovití, v šachy neb jinak hráti.“ Erben, I. c., I. 447.

⁵⁾ J. Jireček v Č. Č. Mus. 1876, 62.

Na vrub náruživosti herní vůbec dlužno počítati, že známý kazatel Kapistrán putuje po zboží pánů z Rožmberka a jinde po Čechách, káže po svém zvyku, s úchvatnou výmluvností proti hrám, horlí proti bezbožným hráčům.

„Všudy kázal proti hře v kostky, karty, vrhcáby, v šachy a jiným marnostem, jimiž se z kratochvile —“ dodává později Veleslavin — ¹⁾ „zaneprazdňujeme, aneb raději neužitečně čas maříme; a kdež co takových nástrojův nalezl, všechny na hromadu snéstí a spáliti rozkázal.“

Zajímavější jest usnesení církevní ze století XV. (do něhož jsme již nahore přešli), že nebudou připuštěni ke stolu Páně ti, kteří vedle hříchů jiných hřeší tím, že hrají „šachy“. ²⁾

Doklad tento bezděky nutká k úvaze, proč „pocestná“ hra šachová najednou jest pokutována. Příčinu toho pokusili jsme se již vyložiti, že přísný kazatel spatřoval v rozmáhající se hře šachové tak „neřádnou“ hru, jako byly sestry její. neblaze proslulé kostkářství, hry v karty a jiné zakázané zábavy. Tomu nasvědčují jména hříchů ve zmíněném zákazu, v jejich sousedství zařaděny také „šachy“ — totiž „kostkáři alea, karty, šachy, kule, v kotny pro pecunia, similiter sagitantes dominico die . . .“ ³⁾

Přese všechny výčitky a přese všechnu horlivost nepřejících šachové hře, vedli staří ve století XV. dále svou.

Svědčí tomu nepřímé doklady, výše uvedené, jimiž hra, patrně stále se vyskytující, kaceřována a svědčí tomu doklady přímé.

V „Historii Trojanské“ vypráví se, že byla zdělána „bydla a stavdla všelikterakým řemeslníkům“ a v dlouhé řadě rozmanitých řemeslníků vyčtení jsou „kostkáři, vrhcábničníci a — šachovníci“, ⁴⁾ tedy ti, kteří robili kostky, vrhcáby a kteří hotovili šachy. V. V. Tomek vyšetřiv poměr české „Historie“ k originalu tvrdí, ⁵⁾ že v latinském „kostkáři“ jsou, ale nemluví se tam o vrhcábničních a řemeslnících, kteří soustruhují šachy. Přidal je tedy český překladatel, věda, že za jeho časů řemeslníci dělali vrhcáby a šachy pro potřebu vrstevníků hráčů. ⁶⁾

Charakteristickým dokladem, jak byl šach oblíben a rozšířen v Čechách ve stol. XV., je název domu staropražského „u šachovnice“. ⁷⁾

Svědectví jiného dočetli jsme se v rukopise univ. knih. pr. ⁸⁾ (XV. stol.),

¹⁾ Historický Kalendář, str. 74, 75.

²⁾ Dle předešlé rukopisu univ. knih. pr. (sign. 9 B 9) Hanuš, Výbor, 39.

³⁾ Církev si nevší se šachem rady. Papež Lev X. odauzoval záhubnou hru kostěnou, ale šachy rád hrával. Srv. Masemann, 13., dle Pauli Jovii, Epistola Nucerni: De vita Leonis X. IV. 86: „Aleam semper damnavit, ut rei familiari moribusque pestiferam. Latronesque autem adeo subtiliter et acute vel cum exercitatissimis colludebat, ut nemo ei vel perit, vel celeritate committendi conficiendique proelii aequari posse videretur.“ — Tamtéž (Masemann, l. c.) dovidáme se, že byl šach duchovenstvu dovolen; „nisi tempore poenitentiae, neque ex causa avaritiae, neque publice, aut sacro tempore, quo deberent divinis interesset et sic coram laicis non debent clerici in scacco ludere, ne videantur eis scandalum praebere etc.“ (Opusculum de omni ludorum genere. 4. l. 24 b.). Avšak už Petr Damian ve stol. XII. žaluje papeži na biskupa Florentinského, že hrál v šachy, jak jsme poznali nahore . . . Více o tom viz u Masemanna, 14, 15.

⁴⁾ Vyb. II. 92.

⁵⁾ Sitzber. d. k. böhm. Ges. d. Wissen., 1869; 74.

⁶⁾ Srv. V. V. Tomek, Děje Prahy, II. 375.

⁷⁾ Nyní č. 672—I. Srv. Tomek, Děje Prahy, II. 152.

⁸⁾ Sign. 11 C 2, list 32^a, 33^a a d.

kdež po známém způsobu radi planetář, kdy co dělali „dobro“, kdy „ot polu“, kdy „zlo“. Kromě všeho jiného doporučuje: „Jestli měsíc v skopenci, .. v šachy hrátí dobro.“ — „Jestli v levonu, .. v šachy hrátí od polu.“ — „Jestli v střelokolu .., v šachy hrátí ot polu.“ — Avšak „jestli měsíc v děvkoně, v šachy hrátí zlo“ atd.

Celou ještě řadu takovýchto pokynutí, kdy prý vhodný čas pro hru šachovou, vykládáme s plnou jistotou za svědectví, že předkové naši, nedbajíce důrazných výčitek kazatelů, rádi v šachy hráli — jinak nepoznamenával by pisar uvedeného již rukopisu pro potřebu čtenářovu, kdy dobro a nedobro hrátí v šachy.

Otibor Tovačovský z Cimburka (1437—1494) nelichotí sice hráčům v šachy výrokem,¹⁾ že Lež snese svým druhům „hudby, pištyby, hry, šachy, vrhčaby, karty i všecky jiné kratochvíle,“ ale přece jen tím dosvědčuje, že mezi jinými hrami vždy byl oblíben také šach, třeba proti němu stále brojili mravokárci století XV., jako Pavel Židek ve své „Zprávonně“, kdež radi králi Jiřímu, aby nehrál v šachy, že to hra „příliš dlouhá“ a že by tím zameškal mnoho užitečného.²⁾ Že však se řídili čeští králové mravem svého věku a nikoli radou Židkovou, nedbajíce mravokárných výčitek a přísného zákazu církevního, soudíme z toho, že král Vladislav r. 1479 na slavném sjezdu Olomouckém hrával v šachy s královnou Beatricí, jsa vybidnut od choti jejího, krále Matyáše.³⁾

Celou kupu výčitek proti hře šachové snesl humanista Řehoř Hrubý z Jelení († 1514) v překladu knihy Petrarchovy „O štěstí a neštěstí“ (vyd. 1501, list 33b. 34a.). Ze štiplavých slov jeho dobereme se svědectví, že Petrarchovi nebyla důvtipná hra šachová po chuti, nikoli však, že by mínění takové a snad až příliš příkré odsouzení šachu, bylo v Čechách všeobecně rozšířeno, ježto jsme již dokázali několika bezpečnými staročeskými doklady původními, že se hra šachová těšila oblibě hráčů staročeských, ač se proti ní horlilo dost a dost.

Překlad Hrubého z Jelení však tu přece uvedeme, poněvadž načrtal v rozhorlení svém dopodrobna pěkný obrázek do hry zabraných šachovníků s důkladností jadrné mluvy staročeské.

Radost disputuje s Řozumem. Prvá si chválí požitky života zdejšího. Rozum jí odporuje a dovozuje vždy, že slasti pozemského života mají trpkou příchut.

Radost: „V šachy rád hrám.“ Rozum: „O pilnosti dětinská! O ztracený čas! O péče daremní! O najohyzdnější křikové, radosti bláznivé!.. A to všecko tu bývá, když pošetili starci nad šachovnicí klímějí, a nad nemnohými šachy dřevěnými, onde i onde rozsazenými, ješto na se kradmo zálohy činie a lotrovským během jedni druhé berú... Však jest to vlastnie hra opice, zmiechatí šachy a s nimi se sem i tam přenášeti a zase odtrhovatí, na zduoru a k popuzení odporci svému lecos činiti a mluvití a štěkáním zubuov hroziti, hněvati se, vaditi, říčeti a mezi tím, ať slovy Flak-

¹⁾ Hádání Pravdy a Lži o kněžské zboží, vyd. 1539, l. 33.

²⁾ Rukopis univ. knih. pr., sign. 17 D. 11, str. 37.

³⁾ „... quandoque lafrunculos cum regina ludere iubebat, quod futuri vani coniugii fuit auspiciū.“ Ant. Bonfinii, Rer. ungaricarum decades IV., Basileae, 1568 (v univ. knih. pr. sign. 22 A. 150) Dec. IV., lib. V., str. 629. Srv. Palacký, Děje nár. č. V. 1., str. 181.

kovými poviem, jednak hlavu drbati, jednak nehty hlodati a krátce všecko činiti, což pomíjejících k smiechu popúzie. Zdali v té hře něčeho toho nebo kteréhožkoli bláznovství zanedbáváte, zdali se tak tu netrápíte, jako byste k vašemu zdraví, nebo o zachování obecného dobrého pochybovali? Věřím o tom, že by byli mnozí v boji zvítězili, by byli taková pilnost, kteráž jsou k dřevěným a slonovým rytířům přiložili, k pravým rytířům přičinili — stěžkem při které jiné věci tak pilnou a tak mrzkou snažnost najdeš!“ —

Nový zjev v životě každého národa, nadobro ztrávený, budí a vytluzuje celé hejno nových pomyslů, vytrávených rozmanitým směrem,“ na základě téhož zjevu vyvolává skupiny z brusu nových úslolí, neznámých posud pořekadel, jež všechny mají svůj zárodek v původní jeho představě. Často dávno zanikla věc, ze kteréž pochodí nějaké pořekadlo, přísloví, ale toto, třeba již nepochopitelné a nejasné, dědí vnuk od svého praděda, aby je odevzdal zase svému synu jako staré dědictví a ten zachová je opět pro potomky.... Také se šachem se vyrojila leckterá, dříve neznámá pojmenování a nově tvořená úslolí, hrou v šachy zavánějící. Nahoře uvedli jsme z Dalimila, že Vršovec chůce pověděti o libovolném řízení rodu knížecího, mluví obrazem, jak prý budou „knížaty jako v šachy hráti“. Podobných úslolí, ze šachu pochodicích, užíváno ve stol. XV. a XVI. několik.

Způsob barvení podle vzoru šachovnice nazýván „šachování“. Ctibor Tovačovský, ač počítá šachy mezi bezbožné kratochvile, bezděky prozrazuje¹⁾, že Lež, která snáší svým přátelům šachy a jiné hříšné zábavy, jest „odina oděvem šachovaným všech barev jako šachovníčím způsobem.“ Při vjezdu Ferdinanda I. do Prahy r 1527 jel hejtman pražského bradu, s družinou svou „v černém odění s šachovanými náramky“ a Zdeněk Lev z Rožmitálu „v temně rudém, zeleně přemovaném oděvu se žlutě šachovanými náramky.“²⁾

Briekí vo svých Právech Městských dává radu,³⁾ že prý „žakovstvo“ a zvláště kto důchody mají, nohavic šachovaných, červených neb zvolených užívatí nemají, aby z sebe kajkléřův nečinili.“ Prefát z Vlkanova popisuje dům, že „zevnitř na ulici jest stavený bílým a černým kamenem šachovnicí“ čili jako šachovnice. O dláždění šachovaném (Jungm. Sl. s. v.), o šachování na štítu⁴⁾, o slově a přijmení „šášek“, odvozeném od šach, netřeba tu slov šířiti.

¹⁾ l. c., f. 70.

²⁾ Dr. Rezek v Č. Č. Mus. 1877, 474.

³⁾ Herm. Jiráček, Cod. iur. bohém. IV. 3. I. 379.

⁴⁾ Cesta do Benátek a do Jerusalema, 1563, 365.

⁵⁾ Viz o tom Archaeol. Památky V. 121. Sachované štity jsou v každé téměř sbíreco heraldické; na př. Sibmacher von Nürnberg, New. Wapenbuch, Norimbergae, 1605 (sign. univ. knih. pr. 23 K. 1), I. 85, 56, 110, 111, 125, 160 atd. II. 51. 55. Z nových F. Warnecke, Herald. Handbuch, Görlitz, 1880 (sign. 23 B. 247), str. 12 o šachu na štítě a j. v. — Na srovnanou s českými úslolími vypisujeme z Lindeova Slovníka (a. v.) souhlasné polské: „Dworzanin miał na sobie szatę szachowaną. Papr. Pr. C., 3 b. Poludziac nie patrz szachowanego odzienia, ale co się wewnątrz swieci. Budn. Apopht. 18. Gdy za godność, nie za grosz dawano infuły, musiał pan szachowany kłaniać się matremu. Papr. Gn. 1202. W rzezanych sukniach, abo szachowanych chodząc należy małpom i błaznem. Eraz. Dw. B. Trefniś w sukni szachowanej. Pot. Jow. 196 (= arlekiński) Błazen szachowany. Klom. Wor. 57 atd.

V jiné skupině slov, ze šachu vzniklých, naráží se na nesnadnost vtipné hry, na dovednost šachovních hráčů.

V Koppově „Regimentu zdraví“ chce povědětí český upravovatel, Krabice z Weitmühle, že se pletou staré ženy do lékařství. Rozumějí prý tomu „rovně tak mnoho jako kráva na šachovnici.“ ¹⁾

Tamtéž přiznává se kdosi: „Jáť se rovně tak k tomu (lékařství) mítí a strojiti umím, jako kráva k šachovnici“ ²⁾

Jest ovšem otázka, bylo-li toto přihrublé a novočeskému vkusu poněkud neomalené pořekadlo původu domácího.

Důležitější jest skupina následující. Hanuš cituje ³⁾ starodávné úsloví, mythologického prý významu „Čert musí svou králku provéstí.“

Považuje to za svědectví, že za starých časů, jako misty podnes, chodívala omladina se zvláštními obřady o letnicích po vsi s přestrojeným „králem“ a s vyzdobeným děvčetem „krádkou“.

Jungmann cituje dlouhou řadu takových a podobných úsloví, jež tu po něm opakujeme pod čarou. ⁴⁾ Přidáme k pečlivě sebraným dokladům těm ještě rýmování Šimona Lomnického:

„Dosti chytře na mne jdete,
dobře svou králku vedete.“ ⁵⁾

Původ tohoto rčení o „provedení“, „vyvedení“ krádky, „umí králku vyvésti“, „vyvedl králku proti někomu“, „králku složili, srazili“, — by se hlásil, spíše než ku vodění krádky o letnicích — ku hře v šachy, kde vede hráč královnu, králku, vyvede proti soupeři, někdy mu jeho králku „srazí“, „složí“ a pod. A že místo královny šachovní říkali v XVI. stol. „krádku“, o tom jsme četli v archivu Třeboňském, ve psaní Jana Mladšího z Lobkovic panu Hendrychovi Staršímu ze Švamberka, (z r. 1555). ⁶⁾ Výrok pana Jana z Lobkovic shoduje se se všemi vyčtenými pořekadly a kromě „krádky“ připomíná ještě dvě figurky šachové: „piška“ a „rocha“, kterému v XVI. stol. patrně již Čechové nerozuměli, nazývajíce jej jménem známějším „hroch“.

Píše: „Což pak dále v svém psaní šprýmovati ráčíte, snadno jest veselu bejtí; kdo králku v poli má, můž' hrocha i piška zarmoutiti.“

Uvedenými třemi skupinami pořekadel, vzniklých ze šachu, chtěli jsme ukázati, že hra šachová působila v mluvu staročeskou, že se v úslovích staročeských ozývá bezděčný ohlas její.

V samorostlém šachovním názvosloví jeví se ve století XVI. patrný úpadek, zaviněný vlivem vtrhávajících se názvů cizích. Ve Velešlavinové slov-

¹⁾ Gruntovní a dokonalý regiment zdraví, 1535, l. 72a. Srv. Jungmann, Sl. s. v. šachovnice.

²⁾ l. c., list 113a.

³⁾ Bájelovný kalendář, str. 167.

⁴⁾ ... svou, jakž přísloví jest, králku provozující... Předmluva na Práva měst. výt. A. 9. Podívám se, jak tu králku vyvede. Roa. Mamona, kteráž jim jejich králku umí vyvésti a při proti tobě provéstí. Rešel, Syr. 71. Pan čert svou králku provedl = effectit, quod voluit. Velešlavin. Čert musí vždy svou králku provéstí, svou provéstí. Prov. D. Ten by rád svou králku vyvedl. Ib. Aby tím snázeji pod nějakou zástěrou práva králku proti Athanasovi vyvedl. Trip. 106. Prokuratoři, když jiným králíčku sraziti umějí, ... Smrž. akc. — Srv. Spis o věcech Graub., 1618, list c: „...ti svou králku sobě složili.“ —

⁵⁾ Hanuš, Báj. kal., l. c.

⁶⁾ Orig. Fam. Lobkovic.

níku Nomenclatoru (str. 608) uvedeny jsou tyto názvy: „hra v šachy — šachovní kamení — král — královna“ a místo starodávného rocha zase „hroch“, vedle něho však název zcela nový, s nímž se tu poprvé setkáváme, „slon“. Velešlavín zná figurku „pop“, ale položil tu ještě jiný název této figurky, němčinou zapáchlý, „střelec“. Po „rytíři“ následuje „píšek“, ale zároveň s ním „sedlák“, krajan zmíněného již střelce.

Poznali jsme ve století XV. z „Historie Trojanské“, že si dělávali Čechové šachy sami, ve své vlasti. Doklad toho ve století XVI. zachován v Nařízení pořádku soustružnického z r. 1576.

„Podle starodávního obyčeje a chvalitebné zvyklosti“ byl povinen soustružnický tovaryš, chtě mistrovati, aby robil vedle jiných kusů mistrovských „celý šachy.“¹⁾

Zpráva tato jasně svědčí, že staří Čechové hrávali na šachovnicích, hotovených od domácích soustružníků.

Prodávali je v staročeských krámech se všemi jinými nástroji herními. ač tím netvrdíme, že všechny šachovnice šmahem byly domácího původu. Měli tu „šachy za půl zlatého“²⁾, v jiném krámě šachovnice po 1 R. 30 kr.³⁾.

Souhlasné svědectví o domácí výrobě šachovnic máme z archivu Jindřichohradeckého.⁴⁾ Pánům z Hradce, kteří patrně jako jiní tehdejší šlechtici čeští rádi se bavili hrou šachovou, robil šachy soustružník Fejfar. V účtech z r. 1576 poznamenáno: „Ve čtvrtek po sv. Valentinu z poručení pana Vratislava dáno za šachy Fejfarovi soustružníku, kderé jsou z poručení J. Mti. od něho vzaty, 30 gr.“ Téhož roku „v pondělí po sv. Petru a Pavlu dáno Fejfarovi soustružníku za nové šachy 30 gr.“

Fejfar šachy zhotovil, páni však neměli ku hře ještě šachovnice. Tuto zase obstaral malíř, jenž maloval do zámku, čeho bylo třeba. Toho zvidáme ze zápisu: „V neděli po sv. Anně dáno Ernstovi malíři od malování šachovnice 10 gr. 2 den...“ Již následujícího roku (1577) dávají si šachu milovníci hrabata z Hradce dělati zase nové šachy; dáno totiž dle jmenovaných účtů „v sobotu po sv. Stanislavu Fejfarovi, soustružníku za nové šachy J. Mti. pánu 30 gr.“

Doklady tyto, jež asi nebudou v době tehdejší osamoceny, charakterisují nejlépe oblibu hry šachové, zvláště v domácnostech šlechtických. v nichž, jakož nahoře vyličeño, často pobavila pány důvtipná hra tato v neveselém někdy zámku.

Také lidé učení, kněží a snad i vzdělanější měšťané hrávali šachy. Vždyť je známo, že v ty časy, ve druhé polovici století XVI. a na začátku století XVII., leckterý mládenec poslouchal moudré mistry ve staroslavné kolleji pražské, se vši pilností se vzdělával a konec konců přece jen se uchýlil do zátiší soukromého života. Poznav mrav a zvyk soudruhů záků, naučil se asi také oblíbené hře vzdělanců tehdejších — hře šachové.

Že nebyl šach obecně rozšířen, potvrzuje Guarinoni, lékař Rudolfa II., jenž znal dobře z vlastní zkušenosti české poměry tehdejší a často o nich

¹⁾ Kniha Archivu m. Prahy, č. 994., l. 115.

²⁾ Kniha téhož Archivu, č. 1173, l. 189.

³⁾ Kniha l. c., 1174, l. 333: „šachtšpil — 1 po 1 R. 30 kr.“

⁴⁾ Sign. VI. R. (s bližším udáním roku.)

vykládá ve své mravokárné skladbě. Také o šachu mu vyklouzla z péra zmínka; není to zmínka pouze o českém šachu, ale je dosti zajímavá.

Jemu se šach asi nelíbil. Je prý to hra vzdělancův a duchovních. Neupírá, že je to hra důmyslná, že bystří ducha, ale zábavná jen pro hráče; těm, kdož se při tom dívají, z míry moc mrzutá a zdoluhavá.¹⁾ —

Z trudných dob pobělohorských máme dokladů o šachu staročeském jen poskrovnu. Jako před třemi sty lety Štítný, tak chválí Komenský šach jako hru ze všech nejdůmyslnější, ale hru „pracnou“.

„Nejdůvtipnější hra jest šach (hra v šachy), kde říkáje, dvě vojska polem se potkávají“ praví v knize *Orbis pictus* ²⁾ a v *Janua ling.* dodává: ³⁾ „V šachy hrátí pracná věc, kdež veženou-li koho do šachmat, již jest po něm věta.“

Netvrdíme, že by ve druhé polovici stol. XVII. a později šachy náhle zmizely nadobro s povrchu země české. Urození páni, kteří buď přizpůsobivše se novým poměrům, na živě a v Čechách zůstali, nebo páni z ciziny přichozí a v Čechách se usadivší — hrávali také šachy, jenom že svým způsobem, řečí cizí — a hrávali na šachovnicích drahocenných. V Jindřichově Hradci pořizují si l. 1660 šachovnici stříbrnou za 69 zl. 30 kr., nešetříce tedy peněz na šachovou kratochvilu.⁴⁾

Staročeské názvy šachové mizely a ztrácely se z pokladu řeči české. Zřejmým toho dokladem jest uvedena již anekdota Hammerschmidova z konce stol. XVII. Hammerschmid znal poměrně ještě dobře mluvu českou, ale přece nebyl si vědom názvu „šachovnice“. Nazývá ji pouze po latinském *scacus*, *scatabulum* — nešvarným názviskem „škachnice“.

Tohoto jména si nevymyslí. Podobá se, že šach býval opravdu tak nazýván v tehdejší době mdloby národa českého, kdy chabý jazyk český byl přikrajován a znešvařován nevkusnými cizími slovy po libůstce třeba horlivých opravovatelů, kteří se často hmoždili tvorbou slov nových, tvrdých, ba někdy až krkolomných.

Mezi slova, jež nově utvořena byla z řeči cizí, patří z latinského „*scacus*“ upravený po česku „škach“.

Tak jmenuje šach Hammerschmid a jiných dvou dokladů ze začátku století XVIII. za té doby skutečně vzácných, došli jsme se u Summy z Zvlastislavě a Veselého.

Summa chválí „škach“, že je to hra počestná, hra „k prokázání bystrosti vtípu“, ale unavující. „Pět neb šest pořád hodin v škach hrajíci, všecken se na mysli unaví.“⁵⁾

Kazatel Veselý, chtěje vylíčiti zásluhy panny Marie, vybízí posluchače, aby známým způsobem počítali zrnky obilními na šachovnici její zásluhy,

¹⁾ Grewel der Verwüstung, 1610, 1226: „Das Schachspiel ein fürnemmes, aber nit in gemein gebräuchliches Spiel, mit welchem zuviel Gelehrten, wie auch Geistliche zu thun haben . . . übt den Sinn und Verstand, jedoch nur den Spielern ergetzlich, den Zusehern sehr verdrießlich und langweilig.“

²⁾ Vyd. ve Vratislavi, 393. Srv. vyd. z r. 1728, 825: „Nejmyslnější hra jest v šachy (šachovní), kdežto jakoby dvě vojska proti sobě táhnou.“

³⁾ Vyd. 1678, 197.

⁴⁾ Archiv J. Hrad., Hausregister von 1669. „Vor einen silbernen Schachspiel zahlit — 69 fl. 30 kr. Der Zubringerin geschenkt 45 kr.“

⁵⁾ Knižka zlatá, vyd. 1701, str. 273, 274.

položice na první čtverec jedno zrnko, na druhý dvě, na třetí čtyři atd. Volí tedy z kazatelny: ¹⁾ „Vezměte tabulku, na které v škách aneb v dámu a vrhcáby hráváte a místo daremního maření času, obilnými zrnky počítejte milosti a ctnosti a zásluhy Marie...“ ²⁾

O šachu ve stol. XVIII. jinak více pověděti neumíme, leda že bychom opakovali, co řečeno o sklonku století XVII. České zprávy o hře šachové řídnou, až se ztrácejí.

Ve středověku mnoho se vyprávělo, jak panovníci v orientu hrávali šach na upravené prostoře s figurkami živými. Po jich vzoru hrál na př. Juan d' Austria, jak Hyde popisuje ³⁾ a jiní ⁴⁾ na vyzdobené veliké šachovnici, na níž podle zvuků hudby sváděn šachový turnaj od osob nádherně vystrojených. ⁵⁾ Dva podobné turnaje staly se také u nás ve století XVIII.

L. 1771 hrál tak v šachy moravský hrabě Vojtěch Josef z Hodic, s pruským králem Bedřichem na louce nedaleko zámku Rosswaldu. Hraběcí poddani, pestře v oděvu jednotlivých figurek odění, postupovali a ustupovali na povel, kam který hrající pán si přál. ⁶⁾

Brzy potom, l. 1787 překvapil český hrabě Josef Thun z Hohenšteina lázenské hosti-cizince v Karlových Varech pěknou zábavou. „U Puppova stromoradí dal rozprostříti ohromné plátno, kteréž rozděleno bylo jako šachovnice, či vrhcábnice v 64 polí. Tu pak dle pravidel rozestavil 32 dítek, pěkně a charakteristicky oděných a před velkým množstvím diváků několikrát se zahrál s některými cizími i domácími kavalíry. Hráčové nacházeli se u oken Českého sálu a odtud řídili dítky, na obrovské šachovnici rozestavené.“ ⁷⁾

Oba doklady potvrzují stále opěťovaná slova, že hra šachová měla v Čechách vždy přívržence — z dob dávných až po léta nejnovější. Potvrzují však zároveň nahoře uvedené vysvětlení, proč staročeské názvy šachovní zcela vyhynuly.

• Jak byl v Čechách šach v tak zvaných třídách vyšších pěstován a hor-

¹⁾ Kázání, vyd. 1724, I. 76

²⁾ Srv. Knížky o šáších, I. c., str. 9. „Kéz by jediným hrachovým zrnem počal ten počet klásti (vždy na každé pole dvakrát víc, než na předechozí) od pole prvního, než by tak přeběhl všecka pole v šachovnici, sám to převz, mohl-li by tolik zbožie mieti, aby mohl hrachu tolik zaplatiti.“ Vyjde číslo: 18,,446.744,,093.907,551.652. Menčík, I. c. U Jelena, I. c., str. 9: 18,,446.744,,073.709,551. 652.—

³⁾ I. c., I. 68: „Ex relatione comitis huius regni accepi, Don Juan de Austria pro seaccario habuisse integram aliquam cameram, marmoris quadris seu tessellis (prout debuit) distinctam, ubi scachorum loco adhiberi solebant veri ac vivi homines aut pueri, qui secundum huius ludi leges scachomachiam (illo ludente et praesidente) exercebant.“

⁴⁾ I. c. „Idem narratur de duce quodam Vinmariensi, qui in atrio seu arca aliqua magna, albo nigroque marmore variegata, loco scachorum vivis militibus bellum ludicorum instituere solebant. Et ex relatione D. Reimberg, civis Viburgensis, accepi, quod pueri Viburgenses in Julia prodire solent in apertum campum, ibique humi formare seaccarium in ipsa globa fulcantes et exarantes satis magnas areolas, in quibus sunt tot vivi pueri, nigris et albis induti, ad nutum duorum moderatorum seu rectorum suis motiones conformantes et insis audientes (donec eorum altera pars ludendo vincat).“

⁵⁾ Srv. šachový turnaj živých zápasníků u Rabelaisa, vyd. Janet, 1873, svaz. V., str. 91—103. Jiné podobné zápasy nvádí Massmann, I. c., § 24, str. 84. Celá řada jich u Linde, II. 329 a d.

⁶⁾ Mikovec v Lumíru, 1825, str. 235.

⁷⁾ Lumír, 1857, str. 1074, 1075.

livě pěstován. ale řečí cizí, nejvíce ovšem německy,¹⁾ — jak se rozumí samo sebou, mluvíme-li o dobách na sklonku století XVII. a v první polovici století XVIII., — svědčí zvláště to, že v nynější universitní knihovně pražské (kamž byly sneseny knihy z různých bibliothek v Čechách) uloženy jsou takorba všechny důležitější theoretické i praktické cizí knihy o hře šachové.

Připomínali jsme na vhodných místech knihu Selenovu (vyd. 1616); Ludus latrunculorum (1650); Le royal et nouveau jeu des eschets (1674); Hyde, Historia Schahiludii (1694) a knihu Günthera Wahla (1798). Kromě jmenovaných chována tu často citovaná kniha Weickhmannova, některé knihy italské a jiné.²⁾

Dlužno ještě vytknouti, že byly v Praze v druhé polovici století XVIII.³⁾ vydávány praktické rukověti hry šachové, a zase — jak ani jinak býti nemohlo — řečí cizí.

Historie českého šachu z doby nové nenáleží do kulturních dějin českých. Jsme tedy u konce.

Shrňme-li v závěrečné úvaze, co bylo pověděno o šachu v Čechách, byla to hra ve vlasti naší ode dávna pilně a s oblibou pěstovaná. Byla vždycky zábavou takorba vznešenějších kruhů, čemuž se nikterak nedivíme, vědouca, že šach vyžaduje mysli vtipné, cvičené.

Proti náruživým hrám ostatním byl na začátku šach považován za hru ušlechtilou. Později, již ve století XV., ozývají se zákazy hry šachové, ztotožňované s bříšnými, hazardními hrami ostatními. Vysvětlili jsme to tím, že hrávali tenkrát šachy ne pro čest, jako za starých dob, než o peníze, jako ve hrách ostatních.

¹⁾ Staročeské „Knížky o hře šachové“ přirovnávaly, „jak nahoře více o tom bylo položeno, život lidský ku hře na šachovnici — a končí tudíž skladatel slovy (str. 55):

„Dajž to Jezu Kriste králi,
abychom zde tak v šahy hráli
a potom se do věčné radosti dostali. Amen.“

V týž asi rozum rýmoval Barib. Christellius na sklonku století XVIII. v „náhrobním“ nápisu o člověku, jenž prý neměl záliby ve hře šachové, ale na konec dostal šachmat od hráče neuprosného — od smrti. (Zodiacus laetofatalis, in der alten Stadt Prag, bei J. C. Jerzabek, 1690, str. 361):

„Im Schachspiel' hatte die Begrabner keinen Lust,
auch keinen Schachstein nach der Kunst zu stellen wust';
doch ohne Spielen must' er endlich sein Schachmatt, —
kein Mensch, der Menschenfeind mit ihm gespielt hat.“

²⁾ Christoph Weickhmann, New-erfundenes großes Königs-Spiel, welches sich zwar mit dem sinnreichen und jederzeit hochberühmten Schachspiel in etwas vergleichet, jedoch aber von demselben hierinnen merklichen unterschieden wird, dass dasselbige nicht nur allein selbst Ander, wie das gewöhnliche Schachspiel, sondern auch selbst Dritt, Viert, Sechst und selbst Acht, so wol ein jeder vor sich selbst, als auch Parthien — weiss, kan gespielt werden.“ Ulm, 1664 (sign. 17 B 47). — Damiano, Libro da imparare giocare a Scachi et de bellissimi Partiti, reuisti et recoretti et con summa diligentia da molti Famosissimi Giocatori omendati . . . In lingua Spagnola et Taliana, nouamente Stampato . . . (sign. 8 K 76). — Fil. Marinelli, Il giuoco degli scacchi fra tre, in Napoll. 1722 (sign. 37 K 60). — H. F. Andrä, das Schachspiel, Halle 1796 (sign. 3 g. 49).

³⁾ Mehler vydal knihu „Le jeu de la Guerre, ou raffinement du Jeu des Echecs. — Neues Königsspiel oder verbessertes Schachspiel, Prag, 1770.“ Srv. „Das Kriegsspiel oder eine neue Art des edlen Schachspiels, Prag, 1783.“ Viz Katalog d. Schachbibl. Rob. Franz, I. c., č. 628—630. — R. 1823 vydal „J. Allgaier, Neue Anweisung zum Schachspiele, Prag.“

Ve století XVI. zákazy mizí — viděli jsme šach v domácnostech šlechtických, ve schůzkách kněží, učených mistrů, lidí vzdělaných jako hru dovolenou.

Ve století XVII. zprávy o českém šachu řidnou a řidnou, jak snadno tomu porozumíme. Páni buď domácí, buď cizí hrávali šach, ale po tehdejšímu mrávu nikoli zavrženou řečí porobeného lidu, nýbrž řečí cizí.

Posléze na začátku tohoto století, kdy řeč česká, posud živořící jako popelka při krbu chat venkovských, vyvedena ze zátiší tohoto na stolec vládařský, pěstován šach po dlouhé přestávce opět jazykem českým.

Jak chvalně soudil o šachu náš „Tichý genius“, položili jsme na začátku tohoto spisku... Dnes známo jest jméno šachistů českých s pochvalou ve všech listech evropských, kam přese všechny překážky cestu si proklestili svým vtipem a pílí, ba rozšiřují čeští šachovní mistři svými jmény, třeba nevinně zkomolenými, známost o vlasti naší — v dalekých končinách zámořských!

